

22

Det 21. århundrets velferdssamfunn

Espen Dahl

SAMFUNNSKONTRAKT

Solidaritet og
velferd

Solidaritet og velferd

Grunnlaget for oppslutningen om velferdsstaten

Espen Dahl

Fafo

© **Forskningsstiftelsen Fafo 1999**

ISBN 82-7422-268-7

Omslagsillustrasjon: Jon S. Lahlum

Omslagsdesign: Kåre Haugerud

Trykk: Centraltrykkeri AS

Innhold

Forord	5
Sammendrag	7
1 Innledning	9
2 Klassikerne	11
2.1 Durkheim: Solidaritetens to kilder	11
2.2 Marx: Klassesolidaritet	14
3 Moderne forestillinger I: Interesser	18
3.1 Velferdsstaten som arbeiderklassens prosjekt	18
3.2 Fra klasse til risikokategori	22
4 Moderne forestillinger II: Verdier	28
4.1 Verdier i bevegelse	29
4.2 Verdiskifter i Norge	33
4.3 Fjernkulturelle impulser	36
5 Diskusjon	37
5.1 Solidaritet: Interesser eller verdier?	38
5.2 Forskningsmessige implikasjoner	48
5.3 Noen framtidsspekulasjoner	49
Litteratur	52
Publikasjoner fra Det 21. århundrets velferdssamfunn	60

Forord

Denne rapporten er et av sluttproduktene i prosjektet Det 21 århundrets velferds-samfunn. Prosjektet er finansiert av Landsorganisasjonen i Norge og Det norske Arbeiderparti i forbindelse med LOs hundreårsjubileum i 1999. Det er stor tematisk og faglig bredde i prosjektet, det spenner over temaer innenfor økonomi og arbeidsliv, hverdagslivet og det sivile samfunn, velferdsstatens tjenester, trygd og fordeling. I en rekke publikasjoner diskuteres hvordan det norske samfunn har utviklet seg de siste tiårene, og hvilke utfordringer og mulige veivalg vi står overfor på terskelen til et nytt årtusen.

Prosjektet inneholder bidrag fra forskere i Norge og fra utlandet. Det er stor variasjon i rapportenes omfang og dybde. Noen er basert på seminarinnlegg, mens andre resultatet av lengre utredningsarbeid. En fortegnelse over alle publikasjonene i prosjektet – til sammen 44 rapporter og hovedboka *Mellom frihet og felleskap* – finnes bakerst i rapporten.

Arbeidet på Fafo har vært organisert i en prosjektgruppe med Ove Langeland som prosjektleder. Prosjektgruppen har ellers bestått av Torkel Bjørnskau, Hilde Lorentzen, Axel West Pedersen, samt Jardar E. Flaa og senere Reid J. Stene. I arbeidet med prosjektet har vi mottatt nyttige og konstruktive kommentarer fra flere kollegaer på Fafo og fra andre miljøer. Jon S. Lahlum har på en profesjonell måte sørget for at rapportene kommer ut i en presentabel form. Prosjektgruppen takker oppdragsgiver som har gjort dette arbeidet mulig.

Oslo, april 1999

Ove Langeland

Espen Dahl er Forskningsleder ved Forskningsstiftelsen Fafo. Dahls forskning er særlig knyttet til felt som ulikhet, levekår, helse, sosialhjelp, forløpsanalyse og sosialpolitisk intervensjon. Han har publisert blant annet: Sosial ulikhet i helse: Artefakter eller seleksjon? Fafo 1994 og Ensom og ulykkelig? Levekår og livskvalitet blant eldre i Norge, Fafo 1996

Sammendrag

Rapporten drøfter sosiale forutsetninger for bevaring av den norske velferdsstaten. Utgangspunktet er at en sosialforsikringsordning som den norske velferdsstaten er avhengig av oppslutning, støtte og samarbeid i folket. Rammen for diskusjonen er at det finnes to former for solidaritet: Solidaritet basert på sosial og kulturell likhet – såkalt mekanisk solidaritet, og solidaritet basert på ulikhet og som er fundert på gjensidig avhengighet – såkalt organisk solidaritet. Den første er kollektivt og normativt orientert. Den andre er individualistisk orientert og understøttes av egeninteressen og ønske om frihet, selvrealisering og like rettigheter.

Historisk og samfunnsvitenskapelig forskning gir holdepunkter for å hevde at den norske velferdsstaten langt på vei er frambrakt og vedlikeholdes av individer og grupper som fremmer sin økonomiske egeninteresse, det vil si som er solidariske i organisk forstand. Den typen sosialforsikring som kjennetegner de aller fleste ytelsene i den norske velferdsstaten er således forenlig med individualisme og egeninteresse. En økende individualisme er derfor i seg selv ingen avgjørende trussel mot å opprettholde velferdsstatens viktigste ytelser, nemlig dem som har sosialforsikringspreg. Organisk solidaritet ser derimot ikke ut til gi et pålitelig og solid grunnlag for støtte og legitimitet til behovsprøvde ytelser til de fattige, det vil si sosialhjelp.

Rasjonell aktør-modellen gir likevel ingen tilfredsstillende forklaring på befolkningens brede og vedvarende oppslutning om velferdsstaten. Empirisk forskning viser at også verdier og normer er viktige. Teoretisk er det dessuten vist at modellen ikke alltid gir entydige prediksjoner, eller gir prediksjoner som er misvisende. Når det gjelder å forklare oppslutningen om velferdsstaten trenger den tradisjonelle rasjonell aktør modellen muligens en revisjon. Dette skyldes spesielt framveksten av nye verdier i den norske befolkningen. Framover vil antakelig postmaterialistiske og frihetlige verdier som betoner psykologiske målsettinger som selvrealisering og subjektiv livskvalitet, få høyere prioritet blant folk flest. Slike ikkeøkonomiske verdier er ikke fremmed for rasjonell aktør-teori, men dersom de inkluderes, får vi andre prediksjoner enn de som er basert på ren økonomisk nytte, og som hittil har vært toneangivende i velferdsforskningen.

Det er liten grunn til å vente omfattende og raske endringer i oppslutningen om velferdsstaten i åra som kommer. For det første lever industrisamfunnets konfliktdimensjoner videre, og for det andre er de nye postmaterialistiske verdiene

forenlige med velferdsstatens ide, selv om de har sterke individualistiske innslag. Likevel er det enkelte faresignaler. Det er en fare for økende oppløsning av alminnelig tillit og oppslutning, dersom forsikringselementene i folketrygden svekkes slik vi har sett eksempler på i den senere tid. Det er også en tendens til økende sosial polarisering mellom et flertall av lojale støttespillere og et mindretall av egoistiske muldvarper som undergraver ideen om velferdsstaten. Endelig kan fremmedskepsis skape problemer for oppslutningen om bestemte ytelser som sosialhjelp, dersom enkelte fremmedkulturelle grupper er, eller oppfattes som, overrepresentert blant brukerne.

Det kulturelle mangfoldet øker i det norske samfunnet. Det gjør utviklingen framover spesielt vanskelig å forutsi. Denne tvetydigheten, uoversiktligheten og åpenheten taler for at spillerommet for politikk blir større. I den utstrekning normer og verdier genererer støtte til velferdsstaten, står vi overfor et sosialisering-, og menings-dannings spørsmål. Hva politikere og andre opinionsdannere sier og gjør blir avgjørende i et slikt perspektiv. I et interesseperspektiv kan det være fornuftig å føre en politikk som søker å påvirke folks valgalternativer og dermed deres faktiske valg. Dette kan gjøres ved å utforme velferdsstatens institusjoner slik at individuelt fornuftige handlinger også er kollektivt fornuftige. Samfunnets institusjoner – også markedet – bør innrettes på en slik måte at de oppmuntrer folk til å handle slik at fellesskapets interesser tjenes når de fremmer egeninteressen. For eksempel er ikke skattefradrag for private pensjonspremier samfunnsmessig fornuftig, dersom slike ordninger bidrar til å underminere viljen til å finansiere folketrygden over skatteseddelen.

1 Innledning

Flere er bekymret for solidaritetens vilkår i det norske samfunnet. En av dem er Statsminister Bondevik: «... vi ser tendenser til etisk forvitring, der forpliktende moralske normer viker plassen for kortsiktig jakt på nytelse og spenning, og hvor moral blir redusert til en snever, egoistisk hensiktsmessighetskalkyle» (Aftenposten 25.10.1997). Andre ser en aksentuering av etniske og sosiale motsetninger i den norske fremmedfrykten; noen er kritiske til tendenser til større målretting, innskjerping av vilkår og sterkere vektlegging av den protestantiske arbeidsetikken i norsk velferdspolitik; enkelte advarer mot økende sosial ulikhet; andre peker på faren for permanent marginalisering av enkelte grupper, for eksempel ungdom og fremmedkulturelle innvandrere, og framveksten av et to-tredjedelsamfunn; mens atter andre er urolige for den tendensen de ser til sosial forvitring, det vil si en voksende egoisme og en svekking av fellesskapsforpliktelser (Løchen 1990). Endelig er det noen som mener at den velferdspolitik som føres i dag- også av sosialdemokratene - i økende grad fjerner seg fra solidariske verdier og nærmer seg liberalistiske. Eksempler er arbeidspunkt i sosialhjelpen og økonomisk incentivtenkning i trygde- og helsepolitikken (Lødemel 1997a, Lian og Midré 1996)

Siktemålet med rapporten er å drøfte denne typen problemer med utgangspunkt i samfunnsvitenskapelig tenkning omkring forholdet mellom solidariteten og dens vilkår, og velferdsstaten. Rapporten handler således om sosiale forutsetninger for oppslutning om en kollektiv ordening som den norske velferdsstaten. Søkelyst rettes mot de samfunnsmessige betingelser, det vil si muligheter og begrensninger, og endringer i slike betingelser som river ned gamle, men som også skaper nye, forutsetninger for samhold og samarbeid. Med sosiale forutsetninger tenker vi på de grunner individer eller grupper har til å slutte opp om en universell forholdsvis generøs, institusjonell, og skattebasert velferdsstat; det som er blitt kjent som den nordiske velferdsstatsmodellen. Disse grunnene kan springe ut av verdier eller interesser, eller begge deler.

Utgangspunktet er at en eller annen form for solidaritet er en nødvendig, men selvsagt ikke tilstrekkelig, betingelse for framveksten og utviklingen av en velferdsstat. Selvsagt er også andre forutsetninger sentrale, som for eksempel demokrati, industrielt og økonomisk utviklingsnivå¹ og nasjonal autonomi. Denne

¹ Midgley (1997:97-108) foreslår å dele forklaringene på velferdsstatens opprinnelse inn i følgende kategorier: a) sosial samvittighet og humanitære verdier, b) statsborgerskapsteori, c) industrialisering/funksjonalisme, d) interessegruppeteori, e) marxistiske teorier, f) diffusjonsteori.

rapporten fokuserer imidlertid utelukkende solidariteten, dens vilkår og konsekvenser. Vi tar ikke opp spørsmålet om hvorvidt solidaritet er viktig for velferdsstatens videre skjebne, men forutsetter at i et demokratisk land er *solidaritet, i betydningen oppslutning om velferdsstatens institusjoner, en av flere viktige faktorer*.² Oppslutning eller manglende oppslutning til velferdsstaten manifesteres på mange måter; gjennom politiske valg, parti- og organisasjonsmedlemskap, skatteunndragelser, protestbevegelser, nye organisasjonsdannelser, i det offentlige ordskiftet, og gjennom holdningsundersøkelser. Her vil vi i stor grad bygge på det siste.

Det problemet vi befatter oss med er gammelt. På 1700-tallet stilte filosofen Hobbes spørsmålet slik: Hvordan er orden mulig?³ Tidlig på 1900-tallet stilte sosiologen Simmels spørsmålet slik: Hvordan er samfunnet mulig? Nå, i det 1900-tallet ebber ut, stiller velferdsforskerne spørsmålet omtrent slik: Hvordan er velferdsstaten mulig? Kanskje vi på terskelen til det neste århundret bør omformulere spørsmålet nok en gang og spørre: Hvordan er velferdssamfunnet mulig?

Det er en omfattende problemstilling vi gir oss i kast med. Den må derfor avgrenses. For det første vil vi tematisk konsentrere oss om forholdet mellom det sosiale fellesskapet og velferdsstaten. For det andre er «velferdsstat» et omfattende og diffust begrep. Vi vil derfor, når sammenhengen krever det, presisere hva vi sikter til. Der diskusjonen er holdt på et generelt plan er det imidlertid ikke nødvendig med noen nærmere utpensling. Med velferdsstat tenker vi på den nordiske modellen, slik den er definert ovenfor. For det tredje vil vi avgrense oss til å drøfte tankene til forholdsvis få utvalgte, men etter vårt skjønn sentrale samfunnsvitere. Velferdsstatsforskningen er et tverrfaglig forskningsfelt, og det preger også vårt valg av bidragsyttere; vi vil trekke fram tenkere innen historie, sosiologi, statsvitenskap og økonomi. Enkelte deler vil være teoretisk orientert, mens andre deler

² Denne definisjonen av solidaritet skiller seg noe, men ikke vesentlig, fra flere gjengse definisjoner av solidaritet. I velferdsstatslitteraturen er solidaritet ofte ensbetydende med en universell og institusjonell velferdsstat (Baldwin 1990). I sosiologien er en mer essensialistisk definisjon vanlig. Østerberg (1977:26) sier at det er to hovedkjenne tegn ved solidaritet, henholdsvis et følelsesaspekt og et handlingsaspekt: For det første foreligger en fellesskapsfølelse mellom mennesker. For det andre foreligger en vilje til å gi avkall på noe til fordel for andre.

³ Mest kjent er antakelig Hobbes' syn på naturtilstanden som en evig alles kamp mot alle. Naturtilstanden kjennetegnes av å være «solitary, poor, nasty brutish and short (sitert etter Wrong 1994:14). For å overkomme denne naturtilstanden var det, ifølge Hobbes nødvendig med en sterk og uavhengig autoritet, en stat. Hobbes og andres syn på ordenens problem er blant annet diskutert i Wrong (1994).

vil være mer empiriske informert. Uansett vil vi forsøke å diskutere hvilket lys de ulike bidragene kaster over dagens og morgendagens velferdspolitiske situasjon.

I en diskusjon av solidaritetens muligheter, begrensninger og framtidsutsikter unngår man ikke spørsmålet om grunnleggende samfunnssyn og oppfatning av de drivkrefter som skaper endring. Når vi for eksempel snakker om sosiale klasser, tar vi samtidig med på lasset en tung bagasje av teori, politiske oppfatning og ideologi. Et klasseperspektiv vil for eksempel innebære at kulturelle synsmåter vil tildeles en sekundær rolle. I sosiologien går det en viktig skillelinje mellom to grunnleggende perspektiver eller paradigmer: Konfliktperspektivet og harmoniperspektivet (se f.eks. Collins 1994). Disse to synsmåtene er særlig framtrepende i litteraturen om velferdsstatens tilblivelse og modning; det vil si i hvilken grad ordninger er blitt til gjennom kamp mellom grupper eller gjennom enighet, det vil si konsensus, mellom grupper (Kuhnle og Solheim 1985). Et annet stort spørsmål er forholdet mellom interesseforklaringer og verdiforklaringer.⁴ Enkelte samfunnsvitere vil være tilbøyelige til presse normrelaterte forklaringer inn i det utilitaristiske paradigmet (Danziger og Haveman 1978)⁵, mens andre vil hevde at det utilitaristiske handlingskjemaet bryter sammen dersom det ikke inkorporerer verdier og normer (Parsons 1937). Et tredje syn, som harmoniserer bedre med det som ligger til grunn for denne rapporten, er at rasjonalitet og normer representerer kvalitativt forskjellige forklaringsmåter som utfyller hverandre.⁶

⁴ Når de gjelder å forklare kollektiv handling har begge modeller sine svakheter. Hagen (1996) representerer et interessant forsøk på å overkomme disse ved å utvikle et kommunikasjonsteoretisk perspektiv på kollektiv handling.

⁵ Danziger og Haveman (1978) utvikler for eksempel et økonomisk argument for at også «ikke-fattige» vil oppføre solidarisk og støtte en politikk for omfordeling av inntekt, fordi de har egeninteresse av å unngå sosial uro og konflikt.

⁶ Elster (1989a) har argumentert overbevisende for at normer ikke kan reduseres til rasjonalitet. Mot det økonomiske argument at normer bare er råmateriale for strategisk manipulasjon, innvender han at hvis ingen trodde på disse normene, ville det ikke være noe å manipulere. Økonomer har videre hevdet at sanksjoner som knyttes til normer kan forklares ved hjelp av cost-benefit-analyse. Mot dette hevder Elster at folk følger normer uten at andre som kan sanksjonere er tilstede. Dessuten, for å forklare at folk sanksjonerer en normbryter må cost-benefit-analysen vise at det er «lønnsomt» å sanksjonere, det vil si at kostnadene ved å sanksjonere er mindre enn kostnadene ved selv å bli sanksjonert. Men, det er ikke tilfelle påstår Elster: Mens kostnaden ved å sanksjonere er tilnærmet konstant, går kostnaden ved selv å bli sanksjonert mot null i en tenkt rekke av sanksjonerende rasjonelle aktører. Elsters eksempel er at folk ikke misbilliger andre når de ikke sanksjonerer en som ikke sanksjonerer en som ikke sanksjonerer en som ikke sanksjonerer og annet. den første normbryteren. I en slik kjede må det være en som handler normativt og ikke rasjonelt (Elster 1989a:133).

Gangen i rapporten er denne: I kapittel 2 drøfter vi hvordan to sosiologiske klassikere ser på solidaritet, på ulike typer solidaritet, og på sosiale betingelser for ulike typer av solidaritet. De distinksjoner som klassikerne trakk, brukes til å strukturere resten av rapporten: I kapittel 3 drøftes arbeider som ser på solidaritet som resultat av interessekamp. I kapittel 4 drøftes bidrag som ser på solidaritet som uttrykk for verdier. Selv om den underliggende interesse i disse to kapitlene hele tiden er konsekvensene for velferdsstaten, forsøker vi i kapittel 5 å føre en mer overordnet og prinsipiell diskusjon om styrken og svakhetene ved henholdsvis interessemodellen og verdimodellen i velferdsstatsdebatten. Kapittel 5 legger også fram noen synspunkter på hva framtidig forskning bør legge vekt på, og spekulerer over hvilke framtidige utviklingslinjer som følger av de ulike perspektivene.

2 Klassikerne

Formålet med å søke tilbake til klassikerne er å vise hvordan spørsmålene er stilt, hvilke analytiske tilnærminger som er anvendt, og hvilke svar som er gitt. Det vil fort bli klart at de spørsmål som opptar oss i dag ikke er nye, og at den bekymring for sosialt fellesskap og samhold som artikuleres ved inngangen til det tjuelførste århundret på ingen måte er ny.

2.1 Durkheim: Solidaritetens to kilder

Sosiologen Emile Durkheim virket ved overgangen fra det føydale agrarsamfunn til det moderne industrisamfunnet. Akkurat som mange i dag, var han opptatt av – og bekymret for – betingelsene for solidaritet i samfunn under omveltning. Durkheims noe løselige definisjon av solidaritet er samhold, integrasjon og samarbeid. Hans originale ide var at solidaritet ikke er ett, men to fenomener som bygger på høyst ulike sosiale betingelser. Disse to formene for samhold kalte han henholdsvis mekanisk og organisk solidaritet. Arbeidsdelingen i samfunnet, det vil si sosial differensiering og individuell spesialisering, var bestemmende for hvilken form som vil bli dominerende. Til svakt utviklet arbeidsdeling og stor likhet svarer mekanisk solidaritet. Til høy arbeidsdeling og mindre likhet korresponderer organisk solidaritet. Når de gamle, primitive og tradisjonelle formene for mekanisk solidaritet går i oppløsning, utvikles nye, moderne organiske former som erstatter de

gamle. Et slikt evolusjonistisk syn på sosial utvikling er kjernen i Durkheims optimistiske samfunnsanalyse.

Mekanisk solidaritet er, som antydnet, samhold som er tuftet på at folk er like. Alle i et samfunn opplever de samme forestillinger og følelser. Det er en kollektiv bevissthet om likhet: «konformitet til individuell bevissthet av en felles type som ikke er noe annet enn det psykologiske livet til samfunnet» (Durkheim 1893/1985:44). Individene i et slikt samfunn er ikke bare forbundet med hverandre, men er først og fremst tilknyttet det fellesskap de til sammen utgjør. Dette fellesskapet – samfunnet – er mer enn summen av individene. Mer enn noen annen samfunns-tenker insisterte Durkheim på at samfunnet har en egen eksistens som et moralsk og normativt fellesskap, og dette er tilstede i hvert enkelt menneske. Hvert individ har således to bevisstheter som eksisterer side om side – en individuell og personlig, og en kollektiv og samfunnsmessig bevissthet, sier Durkheim. Når det er den sistnevnte som bestemmer handlingen, så handler vi ikke ut fra egeninteressen, men for å fremme kollektive mål. Dette skjer spontant og ureflektert, og ikke etter en overveid og målrettet plan. Mekanisk solidaritet understøttes av sanksjoner, enten formelt i offentlig regi, eller uformelt i mindre sosiale enheter.

Annerledes er det med organisk solidaritet som stammer fra utstrakt arbeidsdeling. I samfunn med en høyere grad av arbeidsdeling inngår individene i et system av forskjellige spesialiserte funksjoner. Den enkeltes *avhengighet* av andre er dypere jo mer oppstykket samfunnets arbeidsdeling er, og denne avhengigheten utvikles og framtrer som en annen type kollektiv bevissthet enn den mekaniske. Denne gjensidige og sammensatte avhengigheten gjør at båndene mellom mennesker i «organiske» samfunn blir mer mangfoldig, sterkere og således vanskelige å bryte. Solidaritet i organisk forstand er således basert på at folk har arbeidsoppgaver som utfyller hverandre; de er komplementære. Satt noe på spissen, så Durkheim det slik at jo større arbeidsdeling, jo større faktisk avhengighet og sterkere bevissthet om denne avhengigheten og dermed mer solidaritet. Arbeidsdelingen produserer solidaritet mellom menneskene i et samfunn fordi den gir opphav til rettigheter og plikter som binder menneskene sterkt og varig sammen. Sosial avhengighet har sitt motstykke i en kollektiv «moralisk» bevissthet om denne avhengigheten. Mens det er en motsetning mellom mekanisk solidaritet og «individualisme», er det svar mellom organisk solidaritet og individualisme. Den individualismen som økende arbeidsdeling resulterer i, blir selv til en del av kulturen, og derved selv en kilde til organisk solidaritet (Fenton 1984:51). Durkheim skriver om dette «So, the individuality of the whole increases at the same time as the individuality of its

parts; the society becomes more capable of collective movement, at the same time as each of its elements has more freedom of movement of its own» (Durkheim 1893/1985:48). Arbeidsdelingen gir opphav til *individuell* bevissthet hos samfunnsmedlemmene, på bekostning av den *kollektive av mekanisk type*. Ved at folk anerkjenner avhengighet av andre som er ulike, er også den individuelle bevisstheten kollektiv, men på et mer abstrakt plan enn hva som er tilfellet for mekanisk solidaritet. Økt arbeidsdeling og individualisme fører således ikke bare til materiell og økonomisk forbindelse og avhengighet, men også til en moralsk forbindelse mellom menneskene (Durkheim 1893/1985:53).⁷

Durkheim antok også at mer partikulære og gruppespesifikke subkulturer ble utviklet som erstatning for den kollektive mekaniske bevissthet som forvitret. Disse subkulturene formidler relasjonene mellom individet og samfunnet. Durkheim nevner yrkesgrupper og profesjoner som nye kilder for en slik partikulær solidaritet. I sin tur vil denne partikulære solidariteten danne det moralske bindeleddet mellom individer og storsamfunnet, mente Durkheim.

For Durkheim er ikke individualismen ensbetydende med fritt bytte og egoisme slik den er i klassiske liberalisme.⁸ Til individualisme knytter Durkheim positive forestillinger om fri tanke, autonomi, demokrati og kreativitet. Individualisme i denne forstand er også forankret i samfunnsmessig moral og verdier. Egoisme derimot, er for Durkheim fravær av sosial tilhørighet, integrasjon og moral (Fenton 1984:62–63).

Det er lett å kritisere Durkheim for å undervurdere den mulighet at økt arbeidsdeling og større varisjonsrikdom og mangfold gir grobunn for sosial uro, konflikt og motsetninger. Durkheim er imidlertid ikke naiv på dette punktet. Han innser at modernisering, økt arbeidsdeling og økonomisk utvikling også kan ha «patologiske» og unormale konsekvenser. Disse sykelige tilstandene kan anta to hovedfor-

⁷ Som årsak til arbeidsdelingen peker Durkheim på en utvikling mot større volum og tetthet i samfunnet, det vil si flere mennesker og store befolkningskonsentrasjoner. Dette er for eksempel manifestert i framveksten av storbyer, og utviklingen av kommunikasjon og transportmidler. Durkheims velvillige tolkning av en slik utvikling er at større og mer omfattende variasjonsrikdom i sosiale relasjoner vokser fram.

⁸ Durkheims syn var at sosial samhandling og bytte forutsetter et samfunn, et moralsk, såkalt prekontraktuelt fellesskap. Det frie byttet basert på egeninteresse forutsetter noe – gjensidig tillit for eksempel – som ligger forut for og er overordnet kontrakten, det vil si utvekslingen. Det er ifølge Durkheim ikke motsatt slik at sosialt fellesskap dannes gjennom utvekslingen. Dette synet framsatte Durkheim som et alternativ til det utilitaristiske aksiom i samfunnsvitenskapen som bla. Herbert Spencer hevdet (Nisbet 1974).

mer: normopløsning og tvungen arbeidsdeling (Fenton 1984:55f). Hvis sosiale endringer inntreffer raskt, som for eksempel ved rask økonomisk utvikling og økonomiske kriser, oppstår det fare for normopløsning. Han mener at slike «sykdomstegn» oppstår fordi de normative reguleringene av de sosiale relasjonene svekkes i overgangstider. Med tvungen arbeidsdeling sikter Durkheim til klassekonflikt og sosial ulikhet. Han framholdt at for å fremme organisk solidaritet, må rettigheter og plikter være rettferdige, det vil si at konkurransebetingelsene må være like. Solidaritet svekkes også hvis de sosiale ulikhetene er urettferdige og ubegrunnet. I motsetning til Marx, mente Durkheim at patologiske følger av arbeidsdelingen, for eksempel kriser, kunne lindres gjennom regulerende og planmessige reformer. De var ikke, som hos Marx, uavvennelig knyttet til den kapitalistiske produksjonsmåtenes iboende utviklingsdynamikk.

Også på empirisk grunnlag kan det reises spørsmål ved flere av Durkheims teser. Det er for eksempel tvilsomt om yrkessolidaritet har erstattet familiesolidaritet, eller at profesjonssolidaritet som regel danner basis for, og skaper en mer omfattende samfunnssolidaritet.

Ofte er det den kulturelle og moralske, det vil si den mekaniske siden ved solidaritet det vises til når det hevdes at solidariteten er på vikende front i Norge. For eksempel definerer Rune Gerhardsen solidaritet i termer av et moralsk fellesskap som kjennetegnes av at «vi» tar vare på hverandre, deler goder og opplevelser, og føler forpliktelse for hverandre (Gerhardsen 1991:26–27).

Et hovedpoeng er at etter Durkheim har vi – i hvert fall potensielt – to kilder til solidaritet: Solidaritet som verdifellesskap bygget på likhet, og solidaritet som interessefellesskap tuftet på forskjeller. Durkheim hadde et evolusjonistisk og progressivt syn på disse to solidaritetsformene; moderne, organisk solidaritet vokser gradvis fram fra den tradisjonelle, mekaniske formen for samhold. Det er likevel fullt mulig å gå ut fra at i hvert samfunn vil disse to formene eksistere side om side, men blandingsforholdet kan variere fra samfunn til samfunn og fra periode til periode.⁹

⁹ Som forklaring på solidaritet er verken interesseperspektivet eller verdiperspektivet uten lyter. Interesser kan i prinsippet gi opphav til alles kamp mot alle, noe Durkheim ikke overså fullstendig. På den annen side kan det i prinsippet finnes verdier (og normer) som gir opphav til konflikt og ikke nødvendigvis fremmer konsensus og solidaritet (se for eksempel Lockwood 1992, og Hagen 1996).

1.2 Marx: Klasesolidaritet

Marxs solidaritets sosiologi trer fram i flere verker.¹⁰ For Marx er solidaritet samhold innen en sosial klasse. Hos Marx kan vi identifisere fem fysiske og sosiale vilkår som er kritiske for utvikling av arbeiderklasesolidaritet, for kollektiv bevissthet og for kollektiv handling. Vi tar med eksempler på hvordan han mente dette fortonte seg i hans samtid:

- *Antall*: Sterk vekst i proletariatet gjennom økonomisk og industriell utvikling.
- *Nærhet* og konsentrasjon: Moderne masseproduksjon i store fabrikklokaler letter og utdyper kommunikasjonen medlemmene imellom
- *Økt likhet* i arbeidsvilkår, sosiale vilkår og framtidsutsikter: Arbeidsvilkår, lønn og konjunktursvingninger framstår som ensartet overfor alle klassefellene.
- *Varighet*: En arbeider forblir en arbeider gjennom hele livet. Alle arbeidere står overfor likeartete og svært begrensede muligheter for individuell mobilitet. Dermed styrkes de sosiale relasjonene og blir mer komplekse og sammenvevde gjennom årtiers og endog generasjoners sosiale samhandling.
- *Kommunikasjonene* forbedres kontinuerlig, for eksempel letter jernbanen samhandlingen mellom klassemedlemmer som ellers er atskilt ved store geografiske avstander.

Disse fem fysiske og sosiale betingelsene, *antall, nærhet, likhet, varighet og kommunikasjon*, legger forholdene til rette for utviklingen av samme erfaringer, og bearbeidelse av disse erfaringene. Ikke bare endres de sosiale forhold arbeiderne imellom; like viktig er at forholdet mellom arbeider og kapitalist endres. I samhandlingen mellom disse to omdannes – transcenderes – relasjonene fra et

¹⁰ De viktigste tekstene finnes i Det kommunistiske manifest, Den 18. Brumaire til Louis Bonaparte, og i Kapitalen, f.eks. i kapitlet om Utviklingen av den moderne masseproduksjonen. Vi kan øyne to klasse-, og solidaritetsteorier i disse arbeidene av Marx (Swingewood 1975). Den ene generelle og sosiologiske varianten framstilles her i hovedteksten. Den andre er generisk forbundet med Marxs arbeidsverdilære. I den kapitalistiske produksjonsmåten er det to hovedklasser, kapitalister og arbeidere. Den sosiale relasjonen mellom kapitalister og arbeidere defineres med utgangspunkt i kapitalens utbytting av arbeiderne, det vil si kapitalens ervervelse av arbeiderens merverdi. Dette utbyttingsforholdet, som har karakter av et nullsumspill, gir opphav til antagonistiske, uforsonlige klasseinteresser og danner grunnlaget for arbeiderklassens kollektive bevissthet og handling. (se Grusky 1994 for en samling relevante Marx-tekster).

individuet til et kollektivt forhold. Det er ikke lenger arbeideren som står alene foran kapitalisten, men arbeiderklassen som står overfor kapitalistklassen. På den måten bearbeides og kollektiviseres også denne (antagonistiske) relasjonen arbeiderne imellom. Grunnen til at relasjonen mellom kapitalister og arbeidere er en så kraftfull kilde til kollektivdannelser er at de står i en utbyttingsrelasjon til hverandre. Kapitalisten tar hånd om den merverdi arbeideren skaper; det ligger innebygget i den sosiale relasjonen at når den ene klassen blir rikere, blir den andre fattigere.

At Marx faktisk tok feil når det gjelder hvordan de fem nevnte betingelsene har utviklet seg historisk for arbeiderklassen, og at «alle» har forlatt merverdilæren (Sørensen 1992), er ikke vesentlige innvendinger i denne sammenheng. Det sentrale her er at de generelle sosiologiske betingelser han lister kan tjene som utgangspunkt for hypotesedanning om når og under hvilke omstendigheter vi kan forvente henholdsvis høy og lav solidaritet. Hypotesene kan gjøres gjeldende for utvikling over tid, mellom land, og innad i sosiale grupper, organisasjoner og bevegelser. Vi kommer tilbake til disse betingelsene når vi nedenfor skal diskutere Baldwins (1990) såkalte risikogrupper.

For Marx var det viktig at de fem nevnte vilkårene kan forklare overgangen fra «klasse i seg» til «klasse for seg», altså at likeartete betingelser sammen med mulighetene for samhandling gir opphav til en felles bevissthet om kollektive interesser – klassebevissthet. Her kommer de sosiologiske innsiktene til Marx klart til syne: Like økonomiske og materielle vilkår er ikke en tilstrekkelig betingelse for å utvikle klassebevissthet, de sosiale forutsetninger som nærhet og mangfoldig sosial samhandling må også være tilstede.¹¹

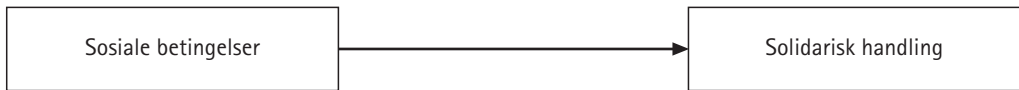
I Durkheims terminologi er det solidaritet som verdifelleskap (mekanisk solidaritet) som er Marxs anliggende både teoretiske og politisk, det vil si solidaritet innad i arbeiderklassen – og innad kapitalistklassen for den saks skyld. Med andre ord er det snakk om arbeidersolidaritet som kulturelle fellesskap, fellesskap som i sterk grad dannes i samspill med – eller motspill mot – kapitalistene og deres organisasjoner. Solidaritetskulturer kaller Fantasia (1988) denne arbeiderklasse-solidariteten. Det interessefellesskap mellom arbeidere og kapitalister, som

¹¹ I den berømte analysen av de franske parsellbøndene, som i materiell og kulturell forstand var svært like hverandre, sier Marx videre: «In so far as there is merely a local interconnection among these small-holding peasants, and the identity of their interests begets no community, no national bond and no political organization among them, they do not form a class» (Collins 1984:31)

Durkheim forestilte seg, ville dessuten være helt underordnet de klassemotsetningene Marx så for seg.

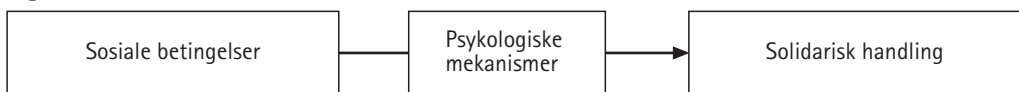
La oss illustrere Marxs solidaritetsmodell i et kausaldiagram.

Figur 1 Marxs solidaritetsmodell

For mange sosiologer vil en slik forklaringsmodell være tilstrekkelig spesifisert. Solidarisk handling forklares med utgangspunkt i objektive sosiale betingelser. Det kan imidlertid innvendes mot modellen at den mangler ett vesentlig ledd. En tilhenger av metodologisk individualisme¹² vil for eksempel etterlyse innholdet i det som her er en «black-box», de psykologiske beveggrunnene (Elster 1986). En mer fullstendig modell vil derfor kunne se slik ut.

Figur 2 En utvidet solidaritetsmodell

Innenfor rasjonell aktør-modellen (rational choice-paradigmet)¹³, som Marx selv la til grunn i behandlingen av disse spørsmålene, kan dermed problemet stilles slik: Hvorfor velger medlemmene i arbeiderklassen den solidariske strategien når det er rasjonelt å være gratispassasjer? Marx har lite å si om dette, men spørsmålet er grundig drøftet i moderne teoretiske arbeider om rasjonell handling. Flere plausible forslag til mellomliggende psykologiske «mekanismer» er lagt fram. Enkeltmedlemmer kan ha så sterke interesser i at det kollektive godet opprettes, at de egenhendig bringer det til veie, selv om de dermed «utbyttes» av andre. Gjentatte «spill» endrer situasjonen og gir opphav til samarbeid. Spesielle strategier som «tit

¹² Med metodologisk individualisme sikter Elster (1986:22) til at komplekse sosiale forhold i prinsippet kan forklares med utgangspunkt i individers handlinger, egenskaper og relasjoner. I parentes bemerket kan det synes som en definitorisk selvmotsigelse at individualisme også brukes om «relasjoner» som impliserer et forhold mellom minst to individer.

¹³ I denne sammenhengen er det tilstrekkelig å si at kjernen i rational choice-paradigmet er at folk velger det middel som best fører fram til et gitt mål (se for eksempel Elster 1989b). I velferdsstatsforskningen er målene ofte av økonomisk art, for eksempel økonomisk trygghet. Dersom intet annet er sagt, vil vi derfor når vi refererer til rasjonell aktør-modellen, ha økonomiske mål i tankene.

for tat» – svikter du meg i denne omgang, så svikter jeg deg i neste – tvinger fram samarbeid (se for eksempel Hagen 1992, Bratt 1992). Organisasjonsmedlemsskap kan også oppmuntres gjennom selektive incentiver, for eksempel positive som billige livsforsikringer, eller negative som ulike former for «straff» (Olson 1965)¹⁴. Olson (1965) hevder også at historisk sett ble arbeidersammenslutninger først dannet i små og gjennomsiktige grupper og forankret her. For å holde oss til gratispassasjerterminologien: Det er vanskelig å reise gratis i små grupper, fordi det er lett å oppdage hvem som ikke betaler billetten. Samarbeid kan generere en transcending av psykologiske motiver til også å omfatte følelser av altruisme og rettferdighet. Videre kan internaliserte normer forklare vedlikeholdet av samarbeid og kollektive goder.¹⁵ Samarbeid kan dessuten bli en belønning i seg selv, og ikke lenger oppleves som et offer (Elster 1986:132).

Det er liten grunn til å idyllisere klassesolidariteten, slik vi stundom ser tilløp til. For Gerhardsen (1991) er solidaritet et av de fineste ord han vet. Han skildrer solidaritet i vendinger som å «ta vare på hverandre», «dele goder og opplevelser», «menneskene føler forpliktelse for hverandre, og at alle gjør så godt de kan for å klare seg på egen hånd» (Gerhardsen 1991:26–27). Disse varme sidene ved solidaritet er selvsagt tilstede, men det er også kjøligere sider ved arbeidersolidariteten.¹⁶ Arbeidersolidaritet kan være instrumentell og kan dessuten ha framtrepende autoritære trekk. Det er derfor ingen tilfeldighet at modellen for Michels klassiske bok om oligarkiets jernlov er det tyske sosialdemokratiet. (oligarki=fåmannsvelde). Klassesolidariteten gir ikke bare identitet, trygghet og sosial tilhørighet; den stiller også krav og pålegger forpliktelser. Et klassisk norsk eksempel på hvordan klassesolidariteten faktisk virker, eller har virket, er arbeiderkollektivet ved en stor norsk fabrikk på slutten av 1950-tallet, slik det er beskrevet i Lysgaards (1967) klassiker. Boka viser blant annet hvordan også arbeiderkollektivet kan opptre ubønnhørlig, og å ikke nøler med å bruke sanksjoner som utfrysing ved avvikende atferd. Klassesolidariteten er således kjennetegnet av gjensidige relasjoner mellom den enkelte og fellesskapet; klassen eller kollektivet gir vern og rettigheter, men pålegger også

¹⁴ Denne løsningen er ikke tilfredsstillende fordi den forutsetter at en sentral maktinstans allerede er opprettet, og en slik instans er i seg selv et kollektivt gode. Dermed er vi like langt.

¹⁵ Det kan diskuteres hvor vellykkede disse forsøkene på å løse gratispassasjerproblemet i rational choice teori er. Hagen (1996) hevder for eksempel at alle stort sett er mislykkede.

¹⁶ Metaforen varme og kalde sosiale relasjoner er hentet fra Parsons og Shils, og beskriver de såkalte mønstervariablene (se Østerberg 1977:44).

den enkelte en forpliktelse til å opptre slik at de ikke skader fellesskapets interesser.

De kjølige sidene ved klassesolidariteten gjør at den ikke uten videre egner seg som samfunnssolidaritet. Arbeidersolidariteten kan ikke uten videre omplantes i samfunnet. I sin opprinnelige form impliserer arbeiderklassesolidaritet et gjensidig og forpliktende bytteforhold mellom individ og kollektiv. Hvis individet ikke yter som forventet eller bryter normene, kan sanksjonene være strenge og vidtrekkende. I et samfunn er det ikke alltid mulig å stille like strenge krav til gjenytelse til alle individer, fordi de svakeste ikke vil ha mulighet til å innfri kravene.

Forholdet mellom, og overgangen fra klassesolidaritet til samfunnssolidaritet er et av kjernepunktene i den sosialdemokratiske fortolkningen av utviklingen av de moderne velferdsstatene, en tilnærming som er blitt kalt «the labourist approach», eller klassemobiliseringsperspektivet.

3 Moderne forestillinger I: Interesser

3.1 Velferdsstaten som arbeiderklassens prosjekt

Hovedtesen i «the labourist approach» er at arbeiderklassen og dens organisatoriske uttrykk i fagbevegelsen og det sosialdemokratiske partiet gjennom kamp har drevet fram den solidariske velferdsstaten. Hvor velutviklet en velferdsstat er, og særlig hvor likhetsskapende velferdspolitikken er, avhenger av fordelingen av maktressursene mellom de to hovedklassene kapitalistene og arbeiderklassen (Korpi 1983:195). Der arbeiderklassen er godt organisert og derved er i stand til å utøve politisk makt gjennom statsapparatet, er likheten størst og velferdsstaten best utviklet. Særlig aktivt og vellykket var arbeiderbevegelsens reformarbeid etter krigen. Kroneksemplet i så måte – noen vil si det eneste – er Norden, med Sverige som flaggskipet. Solidaritet er i dette perspektivet ensbetydende med universalistisk velferdslovgivning. Dette er ett av de fremste kjennemerkene ved det som er blitt kalt den skandinaviske modellen: «The welfare state is meant to integrate and include the entire population rather than target its resources toward particular problem groups» (Esping-Andersen og Korpi 1987:42). Utover dette har modellen også, ifølge dens teoretiske konstruktører, ambisjon om å utjevne sosial ulikhet: «Social policy is actively employed in the pursuit of a more egalitarian society» (Es-

ping-Andersen og Korpi 1987:43).¹⁷ Solidaritetens empiriske uttrykk kan også avleses som likebehandling og et progressivt skattesystem (op.cit.49).

Gjennom parlamentariske makt har arbeiderbevegelsen arbeidet fram en solidarisk, universalistisk velferdspolitik i kamp mot borgerlige krefter. Den sosialdemokratiske arbeiderbevegelsens politiske makt er dermed nøkkelen til å forstå hvorfor og hvordan den nordiske modellen oppsto og modnet (Esping-Andersen og Korpi 1987:72) «... since [...] the Scandinavian social democratic movements are among the strongest and most stable in terms of Government tenure and parliamentary strength, an interpretation based on the distribution of power resources would possibly also explain why the Scandinavian welfare states as a whole are peculiarly institutional». Arbeidermobiliseringstilnærmingen sier således i korthet at en solidarisk velferdspolitik ble kjempet fram av dem som hadde mest å tjene på den, mot dem som hadde mest å tape „ Reformen ble drevet fram nedenfra og fikk kraft og styrke fra de brede arbeidermasser, og ikke ovenfra av politiske eller sosiale eliter. Perspektivet er derfor klart konfliktorientert, og for eksempel Korpi (1983:199) går kraftig i rette med dem som hevder at de svenske velferdsstaten ble bygget på konsensus.

Klassemobiliseringstesen forklarer dermed for eksempel hvorfor de skandinaviske land har velutviklede institusjonelle velferdsstater ved å vise til den organiserte arbeiderbevegelsens unike styrke, og omvendt, hvorfor USA og andre liberale land, har en velferdsstat av residual type ved å vise til arbeiderbevegelsens impotens. Hvor godt andre land passer inn i denne modellen, kommer vi tilbake til.

Den solidaritet som den sosialdemokratiske arbeiderbevegelsen står for, er i følge dette synet ikke manifestasjonen av en eksklusiv gruppes snevre særinteresse på bekostning av andre gruppers interesser, men snarere et uttrykk for alle gruppers interesser, det vil si en altomfattende samfunnsinteresse. Med andre ord står sosialdemokratiet for samfunnsinteressen; de borgerlige står for særinteressene. Solidariteten innad i arbeiderklassen er utvidet til å omfatte alle samfunnsmedlemmene og til å tjene hele samfunnets interesser. Arbeidersolidariteten er så å si blitt transcendent til medborgersolidaritet. I denne sosialdemokratiske selvoppfatningen gjenspeiles Marxs tese om at arbeiderklassens interesser er universelle, i motsetning til borgerskapets som er særegne og eksklusive (Baldwin 1990:25). Men hvorfor er arbeiderklassesolidariteten blitt transcendent til samfunnsolidaritet

¹⁷ I et tidligere arbeid sier Korpi det slik: «...we can..adopt the extent of equality-inequality in basic living conditions among the citizens as the major criterion in determining the extent to which a society is a welfare state» (Korpi 1983:185).

og til å omfatte «all the little people» – alle småkårsfolk (Esping-Andersen 1990)? Hvilken logikk lå til grunn for å utvide klassesolidariteten til samfunnssolidaritet. Et svar er at motivet for sosialdemokratene var å vinne nok stemmer i folket til å skape et parlamentarisk maktgrunnlag for derigjennom å gjennomføre det sosialdemokratiske programmet med staten som redskap. Grunnen til at solidaritetsutvidelsen lyktes var at de grupper som ble omfattet av universalismen på denne måten fant sine trygghetsinteresser ivaretatt.

Den historien som skrives av tilhengerne av «the labourist approach», er dermed enkelt sagt historien om hvordan den sosialdemokratiske arbeiderbevegelsen kjempet gjennom universalistiske velferdsreformer når det sto sterkt, og hvordan det prøvde, men mislyktes, i perioder det sto svakt. Vi ser at denne fortolkningen er en variant av Durkheims mekanisk solidaritet, det vil si som fellesskap basert på likhet – likhet mellom arbeiderne.

«The labourist approach» skiller seg klart fra mer ortodokse marxistiske tilnærminger enten de er dogmatiske, nymarxistiske eller funksjonalistiske. Den gir en sosialdemokratisk fortolkning av sosialdemokratiets kamp for en ny samfunnskonstruksjon: Målet for klassekampen er ikke revolusjonen, men reformen; proletariatet har etterstrebet pensjonen, ikke diktaturet; og staten er ikke arbeidernes, men velferdens (Baldwin 1990:57).

Det er antakelig unødvendig å si at den nordiske modellen er den som ligger nærmest Marshalls (1963) innflytelsesrike begrep om sosialt statsborgerskap. Det sosiale statsborgerskapet er, ifølge Marshall, å betrakte som en naturlig moderne utvidelse av det sivile og det politiske statsborgerskapet som ble utviklet i tidligere epoker. Denne tesen innebærer et lineært og progressivt syn på den sosialhistoriske utviklingen: Over tid blir statsborgerne sterkere integrert i samfunnet. Samtidig blir de mer likeverdige ved at alle oppnår de samme sosiale rettigheter, dvs samme sosiale status i forhold til staten og det offentlige, selv om ikke klasseforskjellene opphører. Med andre ord utvikles større «equity», men ikke nødvendigvis større «equality».

«The labourist approach» har flere svakheter. En sentral talsmann for dette perspektivet, Esping-Andersen (1990:16–17), har selv pekt på flere: Makten kan forflytte seg fra parlamentet til korporative organer; like viktig som arbeiderklasse-mobiliseringen, er maktpotensialet på politikkenes høyrefløy: Arbeiderklassens interesser forsvares ikke nødvendigvis kun av sosialdemokratiske partier: I flere land har katolske partier mobilisert store deler av arbeiderklassen og kjempet fram velferdsprogrammer som ikke skiller seg vesentlig fra dem vi finner i Norden generelt

og Sverige spesielt. «Swedocentrism» er således et uttrykk som er blitt brukt om tesen om arbeiderklassemobilisering. Blant annet på grunnlag av historiske dokumenter er arbeiderbevegelsesmodellen tilført en ny dimensjon, nemlig muligheten for å danne *koalisjoner* mellom klasser og politiske organisasjoner. I denne utvidete varianten framheves for eksempel førkrigssamarbeidet mellom arbeiderbevegelsen og *bøndene* – gjennom deres politiske organisasjoner – som avgjørende for framveksten av den nordiske velferdsstaten (Esping-Andersen 1990). Etter annen verdenskrig er koalisjonen mellom arbeiderklassen og *middelklassen* viktigere for å forklare videreutviklingen av velferdsstaten (Esping-Andersen 1990:31).¹⁸ Denne utvidelsen endrer imidlertid ikke grunnsynet for tesen om at historien om velferdsstaten genese og vekst er historien om interessekonflikt-, og samarbeid mellom store samfunnsgrupper.

Det er mulig at arbeiderklassesolidariteten kan komme til uttrykk utelukkende som arbeiderklassesolidaritet, og ikke noe mer. Et eksempel fra norske samtidshistorie illustrerer det. Det viser at under gitte betingelser vil fagbevegelsen arbeide for å fremme sine særinteresser, i dette tilfelle yrkesbaserte pensjonsordninger, og ikke samfunnsinteressene, det vil si senking av pensjonsalderen i folketrygden. LO har kjempet fram og bygget ut avtalefestet pensjon (AFP) sammen med arbeidsgiverne, og med nølende og motvillig finansiell hjelp fra skiftende regjeringer. Denne ordningen har kun omfattet organiserte i LO/NHO-området samt offentlige ansatte og har gitt de ansatte mulighet til å gå av tidligere enn ved fylte 67 år, nå 62 år. Tradisjonelt har LO vært oppfattet som den tyngste garantisten for en solidarisk og altomfattende folketrygd. AFP er imidlertid en selektiv yrkesbasert ordning som er gjort eksklusiv for en avgrenset kategori arbeidstakere. Regjeringen og Stortinget har hele tiden ønsket å forhindre at tidligpensjoneringsmuligheten skulle bli allment tilgjengelig gjennom folketrygden. Hippe og Pedersen (1996:208) argumenterer for at hvorvidt fagbevegelsen går inn for en universell eller selektiv og yrkesbasert løsning avhenger av dens strategiske overlegninger. De betingelser som på 50- og 60-tallet favoriserte universelle løsninger favoriserer i dag selektive, yrkesbaserte løsninger hevder de og trekker fram fire slike betingelser: 1) Forskjeller i yrkesbaserte pensjonsrettigheter eksisterer i dag innenfor fagforeninger og vanskeliggjør kollektive løsninger, 2) LO har ikke lenger monopol

¹⁸ Esping-Andersen (1990:31) sier eksplisitt at grunnen til at middelklassen deltok i oppbyggingen av den sosialdemokratiske velferdsstaten etter annen verdenskrig var at det var i dens egen interesse: «Indeed, by expanding social services and public employment, the welfare state participated directly in manufacturing a middle class instrumentally devoted to social democracy».

og konkurrerer med andre sterke fagforeninger om medlemmene, 3) interessekonflikten mellom lønnstakere og pensjonister er blitt dypere og har mer karakter av et nullsumspill, 4) internasjonal integrasjon krever større konkurransedyktighet i Norge og lempelser i skattleggingen. Det generelle poenget er at arbeiderbevegelsen ikke uten videre fremmer universelle strategier som tjener alle lønnstakernes interesser; det vil variere med de ytre betingelsene. Det er altså et behov for en revisjon av eller et supplement til den logikk «the labourist approach» foreskriver. For å nå sine mål vil arbeiderbevegelsen handle samfunnssolidarisk når situasjonen tilsier det, og selektivistisk når situasjonen taler for det. Klassesolidaritet er instrumentell og transcenderes ikke automatisk til samfunnssolidaritet. Denne innsikten er det viktig å ha med seg når en skal spekulere om framtida.

Castles (1985) har utviklet den ide at arbeiderklassepolitikk også kan føres av partier med en annen klassebasis. Hovedtesen i dette såkalte klassepolitikkparadigmet er at sterke arbeiderbevegelser ikke nødvendigvis trenger sterke arbeiderpartier i regjeringsposisjon for å vinne fram med sine interesser. Castles har pekt på at Australia og New Zealand har tradisjon for sterke arbeiderbevegelser, men at deres politiske arm, arbeiderpartiet, bare sjelden har hatt regjeringmakten. Likevel har disse to landene utviklet velferdsstater som ikke er vesensforskjellige fra de nordiske, hevder han. Ifølge dette synet er kan den organiserte arbeiderbevegelsen få gjennomslag for sine interesser også dersom ikke-sosialistiske partier har regjeringmakten. Ifølge dette synet er det således ingen nødvendig betingelse for arbeiderpolitikk at arbeiderpartiet sitter med regjeringmakten.

Kanskje det mest velfunderte angrepet og det mest vellykkete alternativet til «the labourist approach» er levert av amerikaneren Peter Baldwin (1990). Baldwins viktigste ankepunkt mot dette perspektivet er at det er for snevert, ikke at det er forfeilet. Tvert imot, han går helhjertet inn for det han kaller sosiale forklaringer på velferdsstaters framvekst, utvikling, og variasjon og setter seg som ambisjon å gjenreise denne typen aktørorienterte forklaringer, men på et mer tilfredsstillende og konsistent teoretisk grunnlag, og med et bredere empirisk sikte enn arbeiderbevegelsestilnærmingen.

3.2 Fra klasse til risikokategori

Baldwin (1990) hevder at arbeiderbevegelsesforklaringen er for snever. Den kan passe på utviklingen i de nordiske land, men kommer til kort for mange andre land, og er helt utilstrekkelig for enkelte land som Frankrike og Nederland.

Baldwins ambisjon er å gi en mer fyllestgjørende forklaring på hvorfor sosialforsikringssystemer varierer mellom land og mellom ulike historiske epoker i et hundreårsperspektiv. Baldwin knytter framveksten av kapitalistiske velferdssamfunn direkte til mulighetene for solidaritet, jf. tittelen på hans bok: *The politics of social solidarity*. For Baldwin er solidaritet omfordeling av risiko; et solidarisk fellesskap er et risikofellesskap (Baldwin 1990:6). Aktuariske risikokategorier avløser sosiale klasser som historiske drivkrefter og som bærere av sosial reform. Mens klasser tradisjonelt defineres ut fra sine relasjoner til produksjonsmidlene, «means of production», defineres risikokategorier ut fra sine relasjoner til trygdemidlene, «means of security». Risikoene omfatter for eksempel risikoen for alderdom, sykdom og uførhet og arbeidsledighet. Skillet mellom klasse og risikogruppe er en analytisk distinksjon, ikke en empirisk. Det som tidligere i historien kjennetegnet Norden, var en høy grad av overlapping mellom klasser og risikokategorier.

Hvorvidt en sosial kategori har (objektiv) interesse i en solidarisk velferdspolitik avhenger av to fundamentale forhold: Hvor risikoutsatt kategorien er, og dens økonomiske styrke (self-reliance).¹⁹ Selv om begge variablene selvsagt vil variere langs et kontinuum, kan de for resonnementets skyld settes opp i en firefelts tabell der hver variabel antar kun to verdier: Høy og lav.

Figur 3 Baldwins interessemodell

		Risikoutsatthet	
		Lav	Høy
Økonomi	Høy	1	2
	Lav	3	4

Sammen avgjør disse to variablene de ulike kategoriens «aktuariske profil» (Baldwin 1990:13). Sosiale kategoriens aktuariske interesser kan avledes av hvor i firefeltstabellen de er plassert. Verdien høy risikoutsatthet-lav økonomisk evne (kategori 3) gir opphav til en sterk interesse i redistribusjon av utgiftene til sosial forsikring. Motsatt genererer verdien lav risikoutsatthet-høy bæreevne (kategori 2) liten interesse i omfordeling av utgiftene til sosialforsikring. Disse to kategoriene har således motstridende interesser og har roller som henholdsvis vinnere og tape-

¹⁹ Økonomisk bæreevne er på sin side bestemt av risikokategoriens økonomiske utsikter og dens demografiske utsyn.

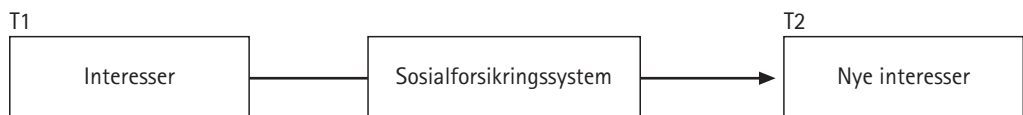
re i kampen om innføring av sosialforsikring. Her finner vi altså de fattige og risikoutsatte på den ene polen og de rike og trygge på den andre. Interessene til de to gjenværende kategoriene (1 og 4) er ikke entydig predikerbare. De er mer labile og kan influeres av eksogene forhold, for eksempel konkrete muligheter for å danne allianser med en av de to hovedkategoriene og spesifikke utforminger av sosialforsikringssystemet.

I hvilken grad sosiale klasser og risikogrupper overlapper er et empirisk spørsmål for Baldwin; overlappingen vil variere mellom land og over tid. Men idealtypisk gjenfinner vi arbeiderklassen i rute 3 som har sterkest interesse i solidaritet og borgerskapet (eller overklassen) i rute 2 som har minst interesse i solidaritet. I de øvrige to kategoriene finner vi grupper som kan opptre som koalisjonspartner for den ene eller andre hovedkategorien avhengig av den aktuelle lønnsomhetskalkylen.

Også innad i middelklassen er det individer og grupper som har sett sine interesser tjent med sosialforsikring. At også middelklassen forsyner seg rundelig av velferdsstatens goder er et paradoks som blir forståelig så snart en innser at det er som det skal være: Velferdsstaten er blitt utformet for å gjøre nettopp det; dens institusjoner er dannet for også å beskytte individer og familier i middelklassen for inntektsbortfall dersom de utsettes for problematiske sosialbegivenheter.

I Baldwins modell inngår også en ide om positiv tilbakeføring; når et sosialforsikringssystem først er opprettet, vil det influere på de økonomiske kalkylene risikogruppene gjør (1990:16), og dermed påvirke deres interesse for, eller motstand mot systemet slik det er utformet. En slik tankegang gjenfinnes i tesen om programeffekter som faller inn under det mer omfattende begrepet om «policy inheritance» (Rose og Davis 1994). Med andre ord bygger Baldwin en dynamisk, sekvensiell modell der årsaken endres som følge av de virkninger den har. Denne tankegangen er forsøkt anskueliggjort nedenfor.

Figur 4 Baldwins sekvensielle årsaksmodell

Et hovedpoeng for Baldwin er at solidaritet – i form av sosial forsikring – uttrykker egeninteressen til ulike risikokategorier. Solidaritet er ikke uttrykk for altruisme, eller høyverdige moralske, for eksempel kristne normer om å elske sin neste

som selv. Baldwins tilnærming bygger på at risikogrupper fremmer sin egeninteresse. Ledetråden for analysen er spørsmålet: Hvem tjener på velferdsstaten – qui bono? Analysen av framveksten av sosialforsikring tar utgangspunkt i hvem som vinner og hvem som taper på den. Språket er farget av denne logikken. Vi ser hyppig bruk av uttrykk som «equation», «redistributive logic», «winners and losers». Sosialforsikring og universalisme er et spørsmål om økonomi og kalkyle – intet mer, intet mindre. I denne modellen er innføring og utvikling av sosialforsikring bestemt av de aktuariske gruppenes egeninteresse og relative styrke.²⁰

Baldwins empiriske kroneksempel er at sosialforsikring lyktes i Skandinavia fordi den innbefattet middelklassen og dermed tjente dens sikkerhetsinteresser. Derfor ble viktige reformer også drevet aktivt fram av middelklassen. Sosialforsikring mislyktes på kontinentet av samme grunn, bare motsatt; der tjente den ikke middelklassens interesser (Baldwin 1990:112). I samme åndedrag kritiserer han Esping-Andersens og Korpis påstand om at sosialforsikringen i Sverige er arbeidernes og sosialdemokratiets verk alene. Før krigen dannet arbeiderklassen allianse med bøndene. Etter krigen deltok også middelklassen aktivt i den videre utbyggingen av universalistiske ordninger. I en senere kritikk av «the labourist approach» og i lys av velferdsreformene på 1990-tallet, går Baldwin (1996) langt i retning av å hevde at den nordiske modellen, som hadde sine glansdager på 70-tallet, var resultatet av et unikt sammenfall av økonomiske, politiske og sosiale omstendigheter. Baldwin, som åpenbart ikke er overvettets imponert av den nordiske modellen, hevder derfor at andre land hverken kan eller bør forsøke å kopiere Norden.

Baldwin hevder at rational choice modellen ikke er et analytisk utgangspunkt, men at den er en viktig oppdagelse av hans historiske undersøkelse: «With social insurance, gain and loss have been accurately predictable; disputes could be and were predicated on their calculation. That interest groups here acted to a large extent as remarkably rational utility maximizers, their goals surprisingly little affected by other considerations [...], has been a discovery of the following investigation, not its assumption.» (Baldwin 1990:48).

Baldwins modell er uten tvil nyskapende og har flere tiltrekkende egenskaper. Modellen representerer et hendig analytisk verktøy, med et aktørorientert dynamisk element som favner videre enn «the labourist approach». Risikogrupper objektive interesser har reformerende kraft. Derved gir hans modell mer tilfreds-

²⁰ Baldwin (1990:51) bruker tre empiriske mål på solidaritet: Det primære er at sosialforsikringen er universell. De to andre og mer sekundære er at velferden er skattefinansiert og at ytelsene er flate. Like ytelser uttrykker at alle mennesker har samme verdi, ifølge Baldwin.

stillende teoretisk innsikt i nettopp i den logikken som frambringer de empiriske uttrykksformene, som for eksempel koalisjonsdanning mellom klasser og utvidelse av klassesolidariteten utover arbeiderklassens rekke.²¹ Baldwins konsekvente anvendelse av rational choice modellen bidrar også til å avmystifisere og avheroisere synet på klassesolidariteten i «the labourist approach». For Baldwin er solidariteten strengt instrumentell, den er et middel for å oppnå sosial trygghet, og ikke noe mål i seg selv. Baldwins modell gir for eksempel en dypere forståelse av LOs strategi i spørsmålet om AFP, som vi diskuterte ovenfor. Gitt at de ytre omstendighetene var som de var, var det fornuftig for LO å velge en selektivistisk og ikke en samfunns-solidarisk strategi for å ivareta klassens, det vil si egne medlemmers sikkerhetsinteresser. Dette reiser det mer prinsipielle spørsmålet om den organiserte arbeiderbevegelsen i framtida fortsatt vil være en konsekvent og pålitelig forkjemper for universelle velferdsordninger.

Selv om Baldwins teoretiske analyse representerer et skritt framover, hefter det flere problemer ved tilnærmingen hans. La oss drøfte noen av de innvendingene som kan reises.

I den ortodokse marxistiske oppfatningen av arbeiderklassen er dens objektive interesse politisk makt. I en Baldwinsk oppfatning av arbeiderklassen er dens objektive interesse som risikokategori sosial trygghet og spredning av kostnadene på flere hender. Innenfor en marxistisk og sosiologisk tradisjon, har formidlingen av objektive og subjektive interesser lenge vært et sentralt diskusjonstema. Marx leverte selv en plausibel teori – om enn ufullstendig – om hvordan arbeiderklassens subjektive bevissthet ble dannet av dens objektive sosiale relasjoner til kapitalistene. Dette objekt/subjekt-problemet er svært mangelfullt drøftet hos Baldwin. Et problem for risikokategoritilnærmingen er at bare få av de sosiologiske betingelsene for omdanning av objektive til subjektive interesser er til stede, slik som likhet i sosiale vilkår, muligheter for vedvarende sosial samhandling, og likeartete sosiale relasjoner til forvalterne av trygdemidlene. En småbonde og en arbeider er ikke fysisk samlokalisert og konsentrert, de samhandler ikke tett over lengre tid, og deres livssituasjon, levekår og livssjanser divergerer. Derfor blir overgangen fra felles risikoposisjon til felles interesse og samarbeid spesielt vanskelig å forklare for Baldwin. Dersom forholdet mellom «klasse for seg» og «klasse i seg», er vanskelig i marxistisk klasseteori, er forholdet mellom objektiv risikoutsatthet, subjektiv

²¹ I Norge har Øverbye (1997) levert et kraftfullt forsvar for en rasjonell aktør-modell som minner mye om Baldwins.

risikoppfatning, og samarbeid mellom forskjellige risikokategorier uhyre problematisk.

Baldwin argumenterer for rasjonelle individuelle aktører motivert av egeninteresse. Gratispassasjerproblemet er imidlertid enda større for store, spredte og løselig sammensatte risikokategorier enn for sosiale klasser, på grunn av de manglende sosiale forutsetning for samarbeid hos førstnevnte. Det er antakelig enda vanskeligere å få enkeltindivider til å handle kollektivt når kollektivet omfatter to eller flere store sosiale grupperinger som i utgangspunktet lever atskilt og uten nær og vedvarende samhandling. Baldwin farer imidlertid over gratispassasjerproblemet med harelabb. Begrepet om risikokategorier framtvinger derfor et behov for teori som gjør rede for overgangen fra individuell rasjonalitet til kollektiv fornuft, det vil si samarbeid mellom risikogrupper om sosialforsikring.²² Nå kan Baldwin kanskje hevde at organisasjonsledere kan handle delvis uavhengig av og på vegne av medlemmene, og at gjenstridige enkeltmedlemmer tvinges til å medvirke. En slik teoretisk løsning vil imidlertid bryte med hele hans prosjekt: Å forklare framveksten og utviklingen av sosialforsikringen med utgangspunkt i sosiale gruppers interesser. En slik tolkning representerer en slags eliteforklaring på sosialforsikringens historie, og en slik forklaring tar Baldwin eksplisitt avstand fra.

At risikogrupper er rasjonelle, er et resultat av og ikke bare et utgangspunkt for Baldwins studie, ifølge han selv. Esping-Andersen (1991) er en av dem som har reist tvil om visse sider ved Baldwins beskrivelse og fortolkning av historiske data. Det er fristende å spørre om ikke Baldwins funn i hvert fall delvis er et utslag av modellens tyranni. Hvor grundig har han undersøkt om ideologi, tradisjon, verdier, normer og rettferdighetsoppfatninger? Data er som kjent aldri teoriuavhengige. Hvilken teori en har, selv om den er ubevisst, bidrar til å styre utvalget av data, samt beskrivelsen og fortolkningen av dem. En grunn til at en slik mistanke kommer snikende er at samtidig samfunnsforskning bare i begrenset grad makter

²² Det kan innvendes at det samarbeid eller offer som kreves av den enkelte samfunnsborger, ikke behøver å innebære mer enn et krav om å stemme på det partiet som tjener hans eller hennes sikkerhetsinteresser. Dette løser imidlertid ikke gratispassasjerproblemet. Elster (1989a), og andre rational choice teoretikere hevder at valgdeltakelse er uforklarlig for rasjonell aktør-teori, fordi det ikke er individuelt fornuftig å stemme. Ens egen stemme teller så lite i den store sammenhengen. En spillteoretisk variant kommer imidlertid til at valgdeltakelse representerer et spill uten løsning. Spillteorivarianten av rational choice-teori kommer dermed ikke opp med noen prediksjoner om hvor stort frammøte som kan forventes ved politiske valg (Hovi og Rasch 1993:67). Jeg takker Torkel Bjørnskau for dette poenget.

å forklare oppslutningen om velferdsstaten ut fra et interesseperspektiv. Kanskje har Baldwin kommet i skade for å overvurdere styrken til sitt eget paradigme?

Moderne velferdsstater er mye mer enn pensjoner og helse- og sykeforsikring selv om disse ytelsene og tjenestene selvsagt er svært viktige. Men strengt tatt er det kun disse avgrensede sidene ved velferdsstaten som utgjør Baldwins empiri (1990:52). Det reiser selvsagt spørsmålet om hans funn og tolkninger også vil gjelde andre trygdeytelser som overgangsstonad, attføringshjelp, uførepensjon og ikke minst sosialhjelp. Svaret er høyst sannsynlig at oppslutningen vil variere. Meningsmålinger fra Norge viser for eksempel at alderspensjon og helse har størst oppslutning, mens andre ytelsener, særlig sosialhjelpen, har svakere støtte (Øverbye og Eia 1995).

Dersom innsiktene fra Baldwins modell skulle anvendes på det norske samfunnet i dag, må vi spørre hvilke kategorier og individer som befinner seg i samme objektive risikoposisjon; yrkesgrupper, profesjoner, demografiske grupper: alder, kjønn, gift eller ikke-gift, offentlig eller privat ansatte, yrkesaktive eller ikke yrkesaktive, utdanningsnivå, folk i samme livsfase. Hvilke grupper har en sammenlignbar aktuarisk risikoprofil, og hvordan er gruppenes egen økonomiske bæreevne? Svar på disse to spørsmålene gir mulighet for å utlede gruppenes objektive og subjektive interesse i et velferdsarrangement, og til å framsette hypoteser om hvilket standpunkt de vil treffe i aktuelle forsikrings,- og stonadsspørsmål, som for eksempel kontantstøtten som i skrivende stund et særlig aktuelt velferdspolitisk stridsspørsmål.

4 Moderne forestillinger II: Verdier

Generelt kan kultur defineres som ett sett samfunnsmessige oppfatninger, normer og verdier (Charon 1995). Som en forholdsvis gammel og liten nasjon er Norge et homogent samfunn (Øyen red. 1991). Det har således vært vanlig å oppfatte kultur nærmest som ensbetydende med konsensus, det vil si grunnleggende enighet om normer og verdier. Kuhnle og Solheim (1985) beskriver for eksempel utviklingen av den norske velferdsstaten etter krigen under overskriften «etterkrigskonsensus». I et slikt harmoniperspektiv springer sosial orden og struktur i første rekke ut av felles «verdier, oppfatninger og forventninger» (Robertson 1980). Som sagt står dette harmonisynet i motsetning til forestillinger om makt, interesser, politikk,

organisering, sosiale klasser, konflikt og sosial mobilisering – elementer som er sentrale for så vel «the laborist approach» som for Baldwin.

Men et kulturperspektiv behøver ikke være ensbetydende med et harmoniperspektiv. Vi er fristet til å si tvert imot. Som i mange andre vestlige samfunn kan det spores endringer i den nasjonale kultur og konsensus; moderne og tidligere homogene samfunn som det norske er i økende grad flerkulturelle. Denne utviklingen bærer i seg et potensial for latente og manifeste konflikter på mange plan. Det er flere ulike kilder til denne utviklingen i flerkulturell retning. I dette kapitlet skal vi ta for oss to teoretiske perspektiver som alle forsøker å gripe det flerkulturelle i moderne samfunn som det norske: *tesen om postmaterielle verdier, og tesen om fjernkulturelle impulser*²³. Vi er først og fremst interessert i relevante aspekter ved den politiske kultur.²⁴ Vi skal konsentrere oss om kultur og verdier som uttrykk for grupper og individers orienteringer mot samfunn, velferdsstat og velferdspolitikk.²⁵

Dette er et området hvor meningene er sterke og dessuten delte. En grunn er at beskrivelsen av noe som er så diffust og omfattende som kultur med nødvendighet må bli ufullstendig. Dette gjelder hva kulturen består av, og hvordan den varierer

²³ En kan spørre hvorfor en retning som «postmodernisme» ikke er drøftet på lik linje med for eksempel teorien om postmaterialisme. Grunnen er at postmodernismen neppe kan sies å være en vesentlig bestanddel av den «massekultur» vi er opptatt av her. Postmodernismen er en løst sammensatt filosofisk retning med opprinnelse i arkitekturen. Ifølge Adam and Allan (1995:xiv-xv) karakteriseres den postmoderne tenkningen ved at den utfordrer «moderne» oppfatninger om det absolute og universelle, om fornuft, om en ytre realitet som kan oppdages ved vitenskapelige metoder, om rasjonalitet, sannhet, og virkelighet, og om hva som er riktig og rettferdig. I postmodernistisk perspektiv er virkelighet og sannhet delvis, betinget, usikker, tvetydig, fragmentert, flyktig og flytende (Gibbins 1989:17). Som en humoristisk illustrasjon gir Inglehart (1997:20) for eksempel til beste følgende fiktive replikkveksling: «Question: What is the difference between the Mafia and a deconstructionist? Answer: A deconstructionist gives you an answer you can't understand». Det foreligger flere forsøk på analysere politisk kultur i lys av teorier om postmoderne kultur. I denne forbindelse peker Gibbins (1989:15) på følgende problem: «The problematic is how, if at all, order, meaning, legitimacy, and morality can exist once absolutism, objectivity, certainty, foundations, commensurability, unity and the prioritized, are deconstructed? Put more positively, how are society, politics, and morality possible when we accept partiality, relativity, uncertainty, the absence of foundations, incommensurability, pluralism, fragmentation, and polyculturalism».

²⁴ Det finnes ingen omforent definisjon av politisk kultur. I en knapp, men konsis begrepsmessig gjennomgang foreslår Gibbins (1989) å samle definisjonene i følgende fem tilnærminger: 1) Psykologiske, 2) sosiologiske, 3) dominerende verdier og normer, 4) idealtyper, og 5) meningsbærende.

²⁵ Denne åpne definisjonen gir ikke svar på hva politikk er. Som det vil framgå av diskusjonen nedenfor, sikter vi konkret til velferdspolitikk og velferdsstatens institusjoner.

med sosiale og demografiske grupper og mellom land, og hvordan den endrer seg over tid. Hva mer er, det er vanskelig å utlede de entydige konsekvensene for befolkningens syn på velferd og velferdspolitik.

4.1 Verdier i bevegelse

En diagnose som ofte stilles er at den vestlige verden er inne i et grunnleggende verdiskifte (Inglehart 1997). En vanlig antakelse er at interessekonflikt knyttet til sosioøkonomisk posisjon, for eksempel klassesethørighet, erstattes av verdikonflikt knyttet til kulturell tilhørighet. Atferd og holdninger koples fra den sosiale strukturen og tilkoples den kulturelle sfæren. Nye verdier representerer et oppbrudd fra den tradisjonelle interesse,- og kulturkonflikten mellom høyre- og venstresiden, mellom arbeid og kapital, som har kjennetegnet de fleste vestlige industrisamfunn. Avtakende klassevotering er et mye brukt eksempel på denne utviklingen. Flere samfunnsdiagnostikere knytter disse verdiskiftene til generasjonsskiftene, og til de nye sosialiseringssimpulser den oppvoksende slekt utsettes for.

Det er satt fram flere teorier som beskriver og forklarer slike verdiskifter. Teorien om postmaterielle verdier er blant de mest innflytelsesrike, og som flere av de nyere teoriene så å si er oppstått som reaksjon på. La oss derfor starte med denne teoriretningen. Inglehart (1977, 1990, 1997) påstår at verdiendringene i de vestlige industrisamfunn er nye, dype, vedvarende, og har vidtrekkende konsekvenser.²⁶ Det er etterkrigsgenerasjonene som er bærere av disse nye kulturelle strømningene. I motsetning til førkrigsgenerasjonene vokste etterkrigskullene opp under trygge materielle kår og økende økonomisk velstand. Disse erfaringene har formet deres kultur, deres syn på verden. To kritiske momenter i teorien er således økonomiske knapphet under oppveksten og tidlig sosialisering. Takket være utdanningsrevolusjonen har de unge slekter langt større kunnskaper, ferdigheter og handlingspotensial enn foreldregenerasjonen. Etterhvert som disse etterkrigskullene, med sine nye verdier og store handlingspotensial, gradvis overtar samfunnet og erstatter førkrigskullene, vil også den rådende kulturen gradvis endres; herav uttrykket den tause revolusjonen. I takt med generasjonsutskiftingen vil den nye

²⁶ I de 10–15 åra som lå forut for Ingleharts banebrytende bok, var det rådende paradigmet den statsborgerlige kulturen til Almond og Verba. Den statsborgerlige kulturen blander og balanserer tradisjonell kultur, aktivistkultur, og ettergivenhetskultur, og er med på å opprettholde et stabilt, legitimt og effektivt demokrati (Gibbins 1989).

kulturen gradvis ta over, inntil den helt har fortrenget den tradisjonelle²⁷ (Inglehart 1977). Den nye kulturen er sammenfattet i begrepet postmaterielle verdier. Ifølge Inglehart er kjernen i dette kulturelle skiftet en overgang fra verdier som betoner materiell og fysisk sikkerhet til større vekt på subjektiv livskvalitet. Med postmaterielle verdier menes verdier forbundet med estetikk, intellektualitet, tilhørighet og selvfølelse (esteem). De materielle verdiene er knyttet til fysisk og økonomisk sikkerhet.²⁸ Prioriteringene av verdiene er i endring; det gis høyere prioritet til postmaterielle verdier. Dette skaper en ny konfliktlinje i tillegg til den gamle polariseringen mellom høyre og venstre. Ingleharts tilnærming tillegger således den kulturelle overbygningen avgjørende kausal kraft i samfunnsutviklingen: «... culture is an essential causal element that helps shape society – and a factor that today tends to be underestimated» (Inglehart 1990:14). Innslaget av de nye verdiene gir opphav til nye kulturelle, sosiale og politiske manifestasjoner. Han nevner spesielt det nye venstre, for eksempel miljøvernbevegelsen, kvinnebevegelsen og antiatomvåpenbevegelsen, og det nye høyre eksemplifisert ved Fremskrittspartiet i Norge og Danmark, Moral Majority i USA, og Nasjonal Front i Frankrike. Synet på og vurderingen av velferdsstaten blir formodentlig også berørt av disse endringene.

Analyser av en lang rekke surveyundersøkelser i flere land bekrefter at de to nevnte verdsettene faktisk opptrer i to atskilte knipper (Inglehart 1997). Et viktig poeng, som Inglehart også har påvist empirisk, er at prosenten som bekjenner seg til postmaterielle verdier øker jevnt og trutt i de vestlige land og nærmer seg nå 50. Den kulturelle utskiftingen vil nødvendigvis foregå forholdsvis langsomt på grunn av lave fødselsrater og økende levealder i de vestlige industrisamfunn.

Mens Inglehart oppfatter de postmaterielle verdiene som noe kvalitativt nytt i den vestlige kultur, fokuserer Flanagan (1991) på gamle, og for så vidt kjente, verdier. Det han mener er et nytt trekk, er at disse verdiene har fått større utbredelse og et dypere feste i den oppvoksende etterkrigsgenerasjonen enn de hadde i eldre

²⁷ Siden det er det teoretiske begrepet økonomisk knapphet, som ligger til grunn for verdidannelsen, er også periodeeffekter som for eksempel krisa på 1980 tallet forenlig med modellen. Imidlertid er eventuelle aldringseffekter uforenlig med den.

²⁸ For å kartlegge den postmaterielle dimensjonen er det formulert spørsmål om å: gi folk mer beslutningsmyndighet over regjeringen, arbeidsplass og lokalsamfunn, verne om ytringsfriheten, gjøre by og land vakrere, skape et vennligere og mindre upersonlig samfunn, et samfunn der ideer teller mer enn penger. Den materielle dimensjonen måles av spørsmål om: holde orden i landet, bekjempe økende priser, opprettholde høy økonomisk vekst, beholde et sterkt forsvar, stabil økonomi og bekjempelse av kriminalitet.

generasjoner. Det er to verdipar Flanagan trekker fram. Han hevder at det finner sted en endring fra autoritet til autonomi, og fra konformitet til åpenhet. Endringene i disse to verdsettene korresponderer med en endring fra tradisjonelle samfunn til moderne samfunn. I økende grad blir disse verdiene politisk relevante. De tradisjonelle bondesamfunn fostret verdier som respekt for autoritetene, hierarki, vilkårlig maktmisbruk og vekt på å føye seg etter kollektivt gruppepress. Den rake motsetning til disse verdiene er moderne normer kjennetegnes av autonomi, det vil si større sosial likhet, selvhevdende individualisme, uavhengighet og åpenhet. Det vil si større mobilitet, som muliggjør større grad av selv-aktualisering, utsatthet for nye ideer, og større toleranse for og empati med grupper og individer som er annerledes. Som for Ingleharts postmaterielle verdier, avdekker Flanagan i komparative empiriske undersøkelser, at verdier knyttet til autonomi og åpenhet særlig er framtreddende blant yngre mennesker og blant mennesker med høyere utdanning.²⁹ Også Flanagan setter fram en kohort-hypotese som får empirisk støtte; de frihetlige verdiene er noe de unge sosialiseres til, og bærer med seg gjennom livet. På sikt vil derfor disse verdiene begynne å dominere kulturen i hele samfunnet. Også Flanagan hevder at hans knipper av verdier er relatert til politiske holdninger og atferd, for eksempel sympati for henholdsvis det nye venstre og det nye høyre, det vil si politiske strømninger som helt åpenbart har vidtrekkende følger for oppslutningen om velferdsstaten. Flanagan mener at de postmaterielle verdiene til Inglehart kan subsumeres under sine to verdidimensjoner.

Sett utenfra er det ikke nødvendigvis noen motsetning mellom synspunktene til Flanagan og Inglehart. Det er fullt mulig at det finner sted endringer i alle de verdsett de refererer til; kultur er et komplekst fenomen som er umulig å fange i en formel. Derfor er begges insistering på det sentrale i akkurat deres dimensjoner litt forhastet og prematurt. Dette blir også tydelig når vi se på hvordan disse teoriene passer med det norske terrenget.

Inglehart tar ikke selv opp forholdet mellom verdiendringer og synet på velferdsstaten til noen omfattende diskusjon. Dette temaet har imidlertid Robertson (1990:15) drøftet. Han argumenterer for at velferdsstatenes utvikling i etter-

²⁹ I autoritetsskalaen inngår spørsmål om 1) respekt for lederes meninger, 2) politikk bør overlates til framtreddende ledere, 3) guvernører har krav på respekt, og 4) tradisjonelle dyder med å respektere foreldre og eldre bør holdes i ære. I åpenhetsskalaen inngår to spørsmål: 1) for å forhindre opprivende følelser, bør en stoppe en gruppediskusjon dersom meningene er sterkt delte, 2) selv om jeg ikke er enig i formålet, vil jeg gi et bidrag til en innsamling i lokalsamfunnet uten å klage for å bevare harmonien (Flanagan 1991:110).

krigstida til en viss grad skyldes verdiendringene i samme periode. Robertson legger vekt på en overgang fra protestantisk arbeidsetikk, selvfornektelse, egenansvar, ytelse før nytelse, vekt på fysisk sikkerhet, og «self-reliance» til verdier som selvaktualisering, selvrealisering, overføring av ansvar fra individ til samfunn, og psykologisk velvære framfor fysisk sikkerhet. Ifølge Robertson er konsekvensen at voksende forventninger rettes til sosialpolitikken om å fremme individuell tilfredsstillelse, å føre en maksimalistisk sosialpolitikk, og å legge større vekt på rettigheter. Robertsons artikkel er fra slutten av 80 tallet. Siden da har mange industrialiserte land – også de sosialdemokratiske velferdsstatene – vært vitne til en sosialpolitisk nyorientering, som markerer et brudd med ensidig rettighetstenkning, ansvarsfraskrivelse og avhengighet av offentlige velferdsytelser (Gilbert 1995). Robertson (1990:21). mener at det følger logisk av de postindustrielle verdiene at sosiale tjenester skal leveres kollektivt (les: det offentlige) og tilbys alle (les:universalisme). Interessant nok er det nettopp disse normene som nå utfordres av myndighetene i mange vestlige land, også i Norge, eksemplifisert ved bestrebelsene på å gjenvinne balansen mellom rettigheter og plikter (Lødemel 1997a, Gilbert 1995). Robertsons argumentasjon inviterer til flere spørsmål. Et er hvordan postmaterialistene reagerer på velferdspolitiske endringer i liberalistisk og markedsorientert retning: Betyr den nye sosialpolitiske kursen at de regimene som er i støpeskjeen kommer på kollisjonskurs med postmaterielle verdier? Lar postmaterialismen seg forene med den innovative velferdspolitikken vi ser konturene av? Det er behov for å drøfte forholdet mellom postmaterielle verdier og velferdsstat litt grundigere.

Et plausibelt resonnement er at velferdsstaten, som eksponent for økonomisk grunntrygghet, er på kollisjonskurs med postmaterielle verdier som betoner individets selvrealisering og høyre subjektiv livskvalitet. En tilsynelatende motsetning kan øynes mellom disse verdsettene. Ut fra en tankegang der behovene er hierarkisk rangert, det vil si at fysiske behov må være tilfredsstilt før høyereordens behov som for eksempel selvrealisering blir tilfredsstilt, er denne tolkningen ikke urimelig. Maslows ide om behovshierarkiet lå dessuten opprinnelig lå til grunn for Ingleharts utarbeiding av begrepet om den postmaterielle kultur (Inglehart 1977). Dette vil eventuelt bety at når postmaterialistene prioriterer selvrealisering høyere enn økonomisk trygghet og fysisk sikkerhet, så er det fordi førsteordensbehovene allerede er tilfredsstilt, og tillater individene å gå videre i tilfredsstillelsen av høyereordensbehov. Med andre ord kan det argumenteres for at en velutbygd velferdsstat er en forutsetning og en katalysator for en postmaterialistisk utvikling.

Dette er også i tråd med de to teser Inglehart selv har formulert, tesen om tidlig-sosialisering og tesen om økonomisk knapphet (Inglehart 1997:33). Velferdsstaten sørger for – eller er i de minste en del av – et rikt samfunn i materiell forstand, og den bidrar dessuten til at det store flertall får del i den materielle rikdommen. At befolkningene i de nordiske land er de mest postmaterialistiske i verden, underbygger dette argumentet (Inglehart 1997:22). Postmaterialister har derfor intet motiv for å fjerne det materielle grunnlaget de står på, selv om de kanskje ikke umiddelbart og bevisst er opptatt av å bevare det. Spørsmålet om velferdsstatens demontering står ikke på dagsorden og oppleves derfor som et ikketema. Men, dersom spørsmålet skulle komme på dagsordenen, ville postmaterialistene kunne mobiliseres til støtte for velferdsstaten. Grunntanken ved velferdsstaten og en av de viktigste effektene av den, harmonerer således med postmaterielle verdier. Likevel er det enkelte trekk ved velferdsstaten som står direkte i motsetning til postmaterielle verdier, og til Flanagans frihetlige og individualistiske verdier. Tendenser til byråkratisering, regelrytteri, overdreven og unødvendig autoritetsutøvelse, maktovergrep, paternalisme og innsnevring av den enkeltes autonomi, er helt klart på kollisjonskurs med postmaterielle verdier. I den grad det skapes et inntrykk av, eller folk selv erfarer, at det kneblende og ufrie er framtrepende sider ved velferdsstatens institusjoner, vil antakelig velferdsstatens legitimitet svekkes blant postmaterialistene. Hvis derimot velferdsstaten i første rekke erfarer og assosieres med individuell frihet, utfoldelse, og selvrealisering, vil postmaterialistene hegne om den. Empiriske analyser av post-materialistenes partipreferanser, tyder på at de stemmer på velferdsstatsvennlige partier som for eksempel Sosialistisk Venstreparti (Jenssen 1993).

Utbredelsen av de postmaterielle og/eller frihetlige verdiene blant unge og velutdannede vil føre til at det nye venstre langsamt, men sikkert vil styrkes på bekostning av det nye og det gamle høyre. Det betyr antakelig at oppslutningen om velferdsstaten, oppfattet som trygghetssystem, snarere vil styrkes enn svekkes i åra som kommer.

4.2 Verdiskifter i Norge

I sin siste bok finner Inglehart (1997) belegg for å hevde at Norge og Norden har det største relative antall postmodernister av de 43 land han har data fra. Noen år tidligere var det ifølge Knutsen (1989, referert i Jenssen 1997) i Norge *få* postmaterialister sammenlignet med land i Sentral-Europa. De som har tatt for seg

postmaterialisme på norsk stiller seg reserverte til teoriens relevans for norske forhold. Motforestillingene retter seg dels mot at materialismedimensjonen er for snever, dels at post-materialismens betydning er overdrevet, og dels at utviklingen de siste åra ikke stemmer overens med teorien.³⁰ Det er imidlertid enighet om at noe er i ferd med å skje, det vil si at verdier endres i det norske samfunnet, og at nye verdier og konfliktdimensjoner vokser fram (Jenssen 1993).

Knutsen (1985 sitert etter Jenssen 1993:48) avviser at de postmaterielle verdiene er i ferd med å vinne terreng i Norge på bekostning av den tradisjonelle høyre-venstre-dimensjonen. Knutsens tese er at den tradisjonelle interessekonflikten mellom arbeid og kapital, mellom høyresiden og venstresiden, lever videre i Norge som en verdikonflikt som i høy grad er løsrevet fra det sosioøkonomiske feltet. Opp gjennom historien i dette århundret er imidlertid denne konflikten blitt grundig institusjonalisert. Dette nettverket av institusjoner utgjør i dag drivstoffet for denne konfliktdimensjonens fortsatte eksistens og utvikling. Ifølge Knutsen er denne tradisjonelle konflikten fortsatt langt viktigere for å forstå den norske politiske kultur enn materialisme -postmaterialisme-dimensjonen, selv om også sistnevnte tilkjennes en viss betydning. Siden høyresidens og venstresidens syn på velferdsstaten er kjent, og i hovedsak avklart og predikerbart, er dette et interessant funn.

Hellevik (1996) støtter Knutsens oppfatning om at de postmaterielle verdiene kun har sekundær betydning og er for enkel. Hellevik mener imidlertid å kunne påvise noen nye konfliktlinjer i tillegg til industrisamfunnets. Gjennom omfattende analyser av et stort antall holdningsspørsmål har Hellevik kommet til at det finnes to verdidimensjoner i det norske samfunnet: moderne mot tradisjonelle verdier, og materielle mot idealistiske verdier. Kombinasjonen av disse to verdsettene gir opphav til fire verdisegmenter: tradisjonelle materialister, moderne materialister, tradisjonelle idealister, og moderne idealister. Grovt sett svarer Helleviks tradisjonelle materialister til Ingleharts materialister, det vil si her dominerer industrivekst, tradisjonelle kjønnsroller og konformitet, mens Helleviks moderne idealister korresponderer med Ingleharts postmaterialister (Hellevik 1996:83). Dette segmentet legger blant annet vekt på verdier som likestilling, selvrealisering, likhet,

³⁰ Det kan også reises teoretiske og begrepsmessige innvendinger mot Ingleharts modell. Her vil jeg nøye meg med å nevne at Ingleharts og Flanagans verdimodeller bygger på psykologiske teorier om behovshierarkier som er omstridte. Dette har fått Jenssen (1993) til å sette fram en verditeori som benytter et sosiologisk perspektiv. Her overtar sosiale behov plassen til de psykologiske behovene. Se for øvrig Jenssen (1993) for en poengtert og kritisk diskusjon av Ingleharts teoretiske premisser.

toleranse, individualitet, altruisme, og selvrealisering. Med andre ord verdier som ved første blick ikke uten videre lar seg harmonere. Det moderne materialistiske segmentet derimot kjennetegnes av verdier som hedonisme, lovforakt, forbruk, risiko, status, fravær av patriotisme. I dette segmentet finner vi åpenbart Jenssens muldvarper som vi kommer til nedenfor. Det tradisjonelle segmentet preges av verdier som religiøsitet, rigiditet, lovrespekt, sparing, antimaterialisme, og nøy-somhet, med andre ord verdier som også går igjen hos Flanagans tradisjonister.

Ifølge Hellevik er Ingleharts materialistiske dimensjon for enkel til å fange opp variasjonsrikdommen i den samtidige norske kulturen. Et annet viktig poeng er at Ingleharts hovedtese om de postmaterielle verdienes tause revolusjon ikke får støtte av Helleviks data. Utviklingen i Norge etter 1987 motsier Ingleharts teori på tre punkter. Hellevik finner at det er de moderne materialistiske verdiene som er i vekst samtidig som de tradisjonelle idealistiske verdiene svekkes. I tillegg er det tidsånden, det vil si en periodeeffekt, og ikke kohorteffekter som forklarer endringene etter 1987, og for det tredje blir ikke de yngre mer postmaterialistiske enn de eldre, noe Hellevik (1996:86) uttrykker i følgende ordelag: «Dette sår tvil om hvorvidt merkelappen postmaterialist egentlig er så treffende for dagens ungdom.»

Jenssen (1993) introduserer ytterligere et begrepsskjema i verdidebatten. Han mener at den norske kulturen kan beskrives med utgangspunkt i to dimensjoner: autoritæranisme – egalitæranisme, og kollektivism – individualisme. Hans empiriske analyser demonstrerer at det er en ganske nær sammenheng mellom disse to dimensjonene. Kombinasjonen av egalitære og kollektivistiske verdier danner radikal humanisme. Kombinasjonen av autoritære og individualistiske verdier danner folkelig individualisme.³¹ Til grunn for disse merkelappene ligger det Jenssen kaller relasjonelle verdier, det vil si «oppfatninger av hva som er ønskelig i relasjoner mellom mennesker» (Jenssen 1993:367). Gruppene er om lag like store og omfatter til sammen omkring to femtedeler av den norske befolkningen. Han analyserer sammenhengene mellom henholdsvis autoritetsdimensjonen og kollektivitetsdimensjonen og holdninger til markedsregulering og velferdsstat. Han påviser at særlig har individualistene og kollektivistene motsatt syn på disse spørsmålene; ikke overraskende er de sistnevnte mer positive enn de førstnevnte, men styrken i sammenhengene varierer med hvilke spørsmål som stilles (Jenssen 1993:318). Det

³¹ De to andre kategoriene som dannes av hans to dimensjoner er den sosialliberale ideologien, det vil si individualisme og egalitæranisme, og autoritetstro fellesskapsholdning som kommunisme eller fascisme. I sosialliberalismen finner vi de tradisjonelle politiske elitekulturene både i Høyre og i Arbeiderpartiet.

er for eksempel svak sammenheng mellom verdier og syn på trygdenivå og ekstra skatt. Derimot er individualistene mye mer skeptiske til statens rolle i økonomien, og mer positive til for eksempel skattesnyteri, og brudd på lover og regler.³² I et senere arbeid har Jenssen (1994) funnet at individualistene, som utgjør omtrent 20 prosent av alle i arbeidsfør alder, har klart lavere samfunnsmoral, ikke ser så alvorlig på skatteunndragelse, og er mot markedsregulering. Ifølge Jenssen (1994) er folk i dette verdiknippet ikke i en sosial posisjon som skulle tilsi en avvisning av velferdsstatens økonomiske trygghet dersom vi legger en strengt rasjonell tankegang à la Baldwin til grunn. Objektivt sett burde de ha interesse i velferdsstaten siden de står perifert eller utsatt til i den sosiale strukturen. Dette antyder at en enkel tillemping av rasjonell aktør-paradigmet ikke uten videre forklarer ulike risikogrupperes holdning til velferdsstaten.

Impulser tidlig i livsløpet, det vil si generasjonstilhørighet og utdanningsnivå betyr mye for hvilken verdiprofil som utvikles; etterkrigsgenerasjonen og folk med lengre utdanning bærer ofte på radikale kollektivistiske verdier. Av denne grunn er det disse verdiene som antakelig vil vinne terreng i tida framover. Vi finner, naturlig nok, en overvekt av kollektivister i Sosialistisk Venstreparti og en overvekt av individualister i Fremskrittspartiet. Et viktig poeng er imidlertid at disse to verdipartiene også må posisjonere seg i forhold til industrisamfunnets konflikter. Det er altså ikke snakk om noen omfattende erstatning av gamle med nye verdier, eller at verdikonflikter kommer i stedet for tradisjonelle industrielle interessekonfliktene. Et spørsmål som også melder seg er hva slags individualisme Jenssen har målt, og hvordan den har endret seg de siste åra. Jenssen bringer ikke tidsseriedata, så han kan ikke si om muldvarpene er blitt mer eller mindre tallrike, men så langt dominerer muldvarpene langt fra verdibildet. I samme bok rapporterer Martinussen om et varmere samfunn alt i alt. Han finner at i Norge er folk stort sett fellesskapsorienterte, har god nettverkstilknytning, og er aktive og solidariske. I den grad aldersforskjeller finnes, er yngre noe bedre integrert enn eldre (Martinussen 1994:157).

³² I en multivariat analyse finner Jenssen (1993:320) at verdiene – og særlig individualisme-kollektivism-dimensjonen har sterkest innflytelse på syn på statsinngrep i økonomien. Effekten av interesser er mye svakere. Den analysemodellen han anvender kan imidlertid kritiseres. En stimodell der interesser er bakenforliggende og verdier mellomliggende variabler ville vært å foretrekke av teoretiske grunner. En slik modell ville kunne økt betydningen av interesser ved å tillegge dem direkte og indirekte effekter via verdivariablene.

La oss sammenfatte hva forskningsresultatene kan fortelle om nye verdier i Norge. Det later til at industrisamfunnets konfliktdimensjoner fortsatt er levende her i landet. Den gamle venstresida, sosialdemokratiet, står fortsatt mot den gamle høyresida, liberalismen, når det gjelder synet på velferd, velferdsstat og marked (Esping-Andersen 1990). Det store flertallet bærer også på sosialliberale (eller sosialdemokratiske) verdier som blant annet innebærer støtte til velferdsstaten. Når dette er sagt, er det også tegn til at nye verdier er på vei inn i den norske kulturen, eller at gamle verdier tilkjennes større betydning enn før. Dette fører til en polarisert utvikling. På den ene polen finner vi frihetlige verdier, postmaterialisme og kollektivismen. På den andre polen finner vi Jenssens muldvarper og Helleviks moderne materialister som er skeptiske til velferdsstatens ide og opptatt av høyt konsum. Utviklingen går ikke entydig i postmaterialistisk retning, slik Inglehart har predikert. Det er således ikke godtgjort at den tause revolusjonen fører til at nye generasjoner er i ferd med å tilrive seg ideologisk hegemoni i takt med at de inntar samfunnets kommandohøyder. Verdiendringene de siste åra er heller ikke resultatet av en generasjonseffekt, men snarere en periodeeffekt som omfatter alle aldersgrupper. Denne tidsånden er kjennetegnet av noe større vekt på moderne materialistiske verdier. Samlet sett er bildet av endringenes retning sprikende og tvetydig.

4.3 Fjernkulturelle impulser

Mens teoriene om grunnleggende verdiskifter henfører drivkreftene til indre sosiale, økonomiske og kulturelle prosesser i utviklingen mot postmoderne samfunn, impliserer tankene om fremmedkulturelle impulser at endringene kommer utenfra bokstavelig talt.

Enkelte har hevdet at en grunn til at den amerikanske velferdsstaten har en minimalistisk og residual utforming, er de vedvarende etniske og kulturelle motsetninger som har preget det nordamerikanske samfunnet siden det ble etablert. Inntil nylig har Norge vært kjennetegnet av en svært høy grad av kulturell homogenitet, noen vil si en nesten kvelende kulturelle konformitet, jamfør Janteloven. Med fremmedkulturell innvandring er denne idyllen i ferd med å slå sprekker. Ett viktig spørsmål er hvor høy legitimiteten til fremmedkulturelle grupper som mottar offentlige ytelser er, og hvordan denne i sin tur påvirker synet på ordningene.

Erfaringer fra andre land som USA som har lang erfaring med kulturelle minoriteter, er ikke så løfterike. Gilens (1991) har påvist at i tillegg til de vanlige

forklaringene på skepsis til velferdsordningene, som individualisme og økonomisk egeninteresse, kommer den hvite befolkningens rasistiske holdninger til svarte. Disse rasistiske stereotypene var dessuten det som influerte aller sterkest på motstand mot utvalgte velferdsordninger. En tolkning av dette er at folks syn på en velferdsordning farges kraftig av hvilke mennesker den stort sett betjener (se nedenfor). En ordning som brukes mye av «dem» og ikke av «oss» vil lett tape legitimitet. Den vil svekkes ytterligere dersom brukerne i tillegg anses som «undeserving poor» (Lødemel 1997b). Det sosiologiske begrepsparet inngruppe og utgruppe, det vil si etablering av et klart skille mellom dem og oss, passer åpenbart på dette fenomenet. Vi vil likevel være varsomme med å trekke sammenligningen med USA for langt. Gilens' undersøkelse omfatter kun behovsprøvde ytelser til de fattige i USA som sosialhjelp og matkuponger, og ikke «social security», det vil si folketrygdytelser. Folketrygden har svært høy allmenn støtte. Likevel kan dette være et varsel om hva som kan skje også her i landet under bestemte betingelser, og for bestemte ytelser som sosialhjelp. En lærdom fra USA, er at dersom ytelser i svært høy grad går til en etnisk minoritet, kan den komme i miskreditt og tape legitimitet hos det store flertallet gitt at det allmenne ideologiske klimaet er fiendtlig innstilt.

5 Diskusjon

Forholdet mellom solidaritet og velferdsstat er et omfattende tema. Her har vi grepet fatt i noen sider ved problemstillingen. Siden det er store spørsmål vi befatter oss med, har vi etterlatt oss mange løse tråder. Underveis har vi derfor vist til litteratur som gir en langt grundigere drøfting av mange av de spørsmål vi har måttet behandle stemoderlig. I dette kapitlet skal vi først forsøke å samle noen av trådene og foreta en mer sammenfattende drøfting av utvalgte spørsmål, blant annet om individualisering svekker oppslutningen om velferdsstaten, og forklaringspotensialet til henholdsvis interesse- og verdimodellen. Deretter diskuterer vi noen forskningsmessige konsekvenser og spekulerer litt på noen mulige utviklingslinjer.

5.1 Solidaritet: Interesser eller verdier?

En vanlig forestilling er at en voksende individualisme i det norske samfunnet truer fellesskapet og velferdsstatens ordninger. Dette er en gammel forestilling. Sosialfilosofen Edmund Burke hevdet i en kommentar til den franske revolusjonen at

den vekt de revolusjonære la på individuelle rettigheter ville føre til at fellesskapet ville smuldre opp i løpet av kort tid (Gilens 1991:45). På teoretisk grunnlag er konsekvensene av en eventuelt økende individualisme problematisk å vurdere, blant annet fordi individualismen har mange ansikter. Lukes (1976) skiller for eksempel mellom følgende aspekter: tro på at alle individer har verdighet og reell verdi i seg selv, tro på enkeltindividers autonomi fra sosiale normer, troen på verdien av privatliv og retten for ethvert individ til å fremme sine egne interesser, og troen på ethvert menneskes evne til å utvikle seg på sin unike måte. Den mye omskrevne amerikanske individualismen er i første rekke politisk – ikke filosofisk – og tilpasset kapitalisme og liberalt demokrati. Den amerikanske individualismen bærer ifølge Lukes følgende kjennetegn: «equal individual rights, limited government, laissez-faire, natural justice and equal opportunity, and individual freedom ...» (Lukes 1973:26 sitert etter Gilens 1991). Som nevnt skilte også Durkheim mellom forskjellige former for individualisme og argumenterte for at den organiske formen som bygger på og erkjenner sosial avhengighet bidrar til å fremme solidariteten.

Vi må med andre ord presisere begrepet individualisme for å vurdere gehalten i individualismetesen. Snakker vi om individuell frihet eller egoisme? Og dessuten, er en eventuelt økende individualisme, også den egoistiske varianten, ensbetydende med svekket oppslutning om velferdsstaten? I det følgende vil vi drøfte en del sider ved individualismetesen og argumentere for at individualisme – også i den egoistiske utgaven med vekt på egeninteresse – er forenlig med en universell velferdsstat som den norske. Likevel gir ikke rasjonell egeninteresse noen fullgod forklaring på den alminnelige befolkningens brede oppslutning om velferdsstaten. Verdier og andre forhold må trekkes inn, noe vi kommer tilbake til.

En av Baldwins hovedteser er som nevnt at velferdsstaten er et produkt av ulike risikogrupperes bestrebelser på å realisere sine økonomiske sikkerhetsinteresser. Dette mener han å finne solid belegg for i historisk materiale i fem land. Flere framholder at velferdsstatens trygghetsside som for eksempel alderspensjoner har dyp og vedvarende støtte blant annet fordi de er forankret i egeninteressen og kan oppfattes som å bli beregnet tilnærmet aktuarisk (Jenssen 1993, Øverbye 1995, 1997). Øverbye har gjort et poeng av at det er riktigere å oppfatte velferdsstaten som et sosialforsikringsystem enn som et omfordelingssystem. For Øverbye er denne perspektivforskyvningen viktig, og tjener sammen med et rational choice-rammeverk til å forklare velferdsstaters ekspansjon, økt differensiering av

mottakere, og middelklassens oppslutning.³³ Funn fra mange norske meningsmålinger er entydige: «Det er nær konsensus i befolkningen om velferdsstatens trygghetsideal», konkluderer Jenssen (1993:318).

Et komparativt sveip kan kaste et skarpere lys over dette spørsmålet. Norge og USA har forskjellige velferdsstater, henholdsvis sosialdemokratisk og liberal med sterke residuale trekk (Esping-Andersen 1990). I tillegg er det store kulturelle og sosiale forskjeller. Norge er, og har vært, et homogent og egalitært samfunn. USA er så å si motpolen og kjennetegnes av mangfold, individualisme og stor sosial ulikhet. Dersom det i første rekke er økonomisk egeninteresse som driver oppslutningen om de respektive velferdsordningene (folketrygden i Norge og det føderale trygdesystemet Social Security i USA), vil vi vente at oppslutningen er langt lavere i USA enn i Norge fordi færre har umiddelbare økonomiske interesser knyttet til den i USA. Den sterkere betoningen av individualistisk ideologi i USA skulle bare forsterke denne tendensen. Individualisme av amerikansk type kan identifiseres med «den reelt eksisterende individualismen» i motsetning til «den reelt eksisterende sosialismen», enkelte tidligere refererte til i politiske debatter. Dette kan sågar sies å være en kritisk test på hvor solid et sosialforsikringssystem kan forankres i individualisme. Meningsmålinger viser imidlertid at likheten i oppslutning mellom de to er mer markant enn forskjellene; i begge land er det overveldende majoriteter som slutter opp om sine respektive lands sosialforsikringssystemer. Oppslutningen er høy, utbredt og vedvarende (Gilens 1991, Fox Piven og Cloward 1988, Cook og Barret 1992, Øverbye og Eia 1995, Kolberg og Pettersen 1981, Jenssen 1993).³⁴ Selv under Reagans hardkjør mot «welfare», det vil si ytelsene til USAs fattige på midten av 1980 tallet var oppslutningen høy (Cook og Barrett 1992).³⁵ Som Esping-Andersen (1990) sier: Liberalistisk ideologi er på ingen måte fremmed for tanken om sosialforsikring. Riktignok er støtten sterkest til ytelser preget av sosial

³³ Øverbys argument er mest overbevisende når det gjelder å forklare middelklassens støtte etter at sosialforsikringssystemet først er etablert, og dermed blir en del av konteksten og bestemmer hvilke «midler» som er realistiske og fornuftige å bruke. For å forklare opprinnelsen til et sosialforsikringssystem av norsk type trengs antakelig hjelpehypoteser om klasser, konflikt og maktfordeling.

³⁴ Det er et tankekors for universalistene at velferdsstatsregimer med selektive ordninger har om lag like stor oppslutning som regimer med universelle ordninger.

³⁵ Cook og Barrett (1992) drøfter meningsmålinger som ble gjort på første halvdel av 1980 tallet, og som angivelig viser at det var flertall i folket for en nedbygging av den amerikanske velferdsstaten. De avviser disse resultatene først og fremst fordi de er basert på kun ett svært abstrakt spørsmål om støtte til «welfare».

forsikring, men den er også betydelig til de behovsprøvde ytelsene til de fattige. En eventuell påvisning av økende individualisme i Norge er således ikke tilstrekkelig til å tenne varsellampene. Individualisme selv i amerikansk tapning er forenlig med bred, høy og stabil oppslutning om sosialforsikringsystemet, mens behovsprøvde ytelser til de fattigste, det vil si sosialhjelp i Norge og «welfare» i USA, står mer utsatt til.

I et individualistisk klima vil tendenser til forvitring av de forsikringspregete elementene i den norske velferdsstaten representere en fare for oppslutningen. Når sammenhengen mellom innbetaling og utbetaling svekkes, vil individualistisk orienterte samfunnsborgere begynne å murre. Eksempler på svekkelse av bytteforholdet er et par ferske rettsavgjørelser som også er gitt tilbakevirkende kraft. Vi har også sett reformer i alderspensjonen som hever bunnen og senker toppytelsen. Det fører til at verdien av opptjente tilleggspensjonspoeng svinner. I tillegg har vi den notoriske underreguleringen av grunnbeløpet. Det er grunn til å tro at de samlede virkningene av slike endringer underminerer tillit, troverdighet og legitimitet til folketrygden. Dessuten gir det insentiver til å tegne private pensjonsforsikringer, særlig dersom de har et bedre rettsvern enn folketrygdens pensjonsytelser. I sin tur svekker det oppslutningen om de offentlige ordningene ytterligere.

Den moderne liberale stat er tuftet på individets frihet og velferd, og garanterer alle like rettigheter (Eriksen 1997). Som blant andre, Marshall (1963) har framhevet, er velferdsstaten ekstremt individualistisk, men også kollektivt orientert. Individorienteringen manifesteres i vekten på individuelle rettigheter; kollektivorienteringen kommer til uttrykk gjennom statens forpliktelse til å fremme fellesskapets interesser. Esping-Andersen (1990:28) er inne på det samme: « ... the [social democratic] model is a peculiar fusion of liberalism and socialism». Også det norske rettighetsbaserte trygdesystemet er individualistisk. Det er enkeltindivider som har rett til ytelser, når behovet er tilstede. I så måte korresponderer dette grunnleggende prinsippet med ett viktig aspekt ved individualistisk ideologi, og er på ingen måte fremmed for den. En kan sågar spørre om et universelt rettighetsbasert system selv medvirker til å nøre opp under individualismen og medvirke til sin egen undergang. Er trygdesystemet med på å grave sin egen grav – ved å betone individuelle rettigheter og samtidig feie kravet om forpliktelser overfor fellesskapet under teppet? Nyere velferdspolitiske reformideer kan tolkes som et svar på denne utfordringen. Velferdsforskere i mange land retter i økende grad søkelyset mot statsborgernes forpliktelser (Gilbert 1995). Forpliktelser synes å danne et

felles interessefelt for både liberalister, sosialister, og dessuten kommunitarister³⁶ (Etzioni 1993, Harris 1987). I klassisk liberalisme er arbeidsplikten og kravet om å være økonomisk uavhengig nærmest hellig. Men også i arbeiderklassesolidariteten står kravet om å gjøre sin plikt svært sterkt, jamfør slagordet «gjør din plikt, krev din rett». Mens arbeidet er et onde og derfor en tung, men nødvendig plikt for liberalisten, er arbeidet for sosialisten i første rekke et gode og en rettighet.

For å oppsummere denne diskusjonen: Økende individualisme og større vekt på egeninteressen vil i seg selv ikke svekke oppslutningen om de sosialforsikringspregete elementene i den norske velferdsstaten. Det er ingen nødvendig motsetning mellom utstrakt individualisme og en universell og generøs velferdsstat. Likevel er ikke individualisme og egeninteresse de eneste kildene til oppslutning om velferdsstaten. Det viser en rekke empiriske analyser (Jenssen 1993). Vi kan imidlertid frykte at oppslutningen faller dersom myndighetene fortsetter å svekke forsikringselementene i folketrygden. Det er dessuten tenkelig at behovsprøvede ytelser som sosialhjelp taper legitimitet ved økende individualisme. Men, som vi skal komme tilbake til, er en slik utvikling antakelig ikke uunngåelig. Den er ikke utelukkende influert av endringer i det sivile samfunn, men også av politiske prosesser

Så langt har vi argumentert for at oppslutningen om en universell velferdsstat i betydningen sosialforsikring, logisk sett *kan* bygge på samfunnsborgernes økonomiske egeninteresse, men ikke at det faktisk er tilfelle. Dagens samfunnsforskere har problemer med å dokumentere i sine meningsmålinger at det er de økonomiske interessene som genererer denne oppslutningen i befolkningen (Jenssen 1993), selv om egeninteressen definitivt *har* betydning. Det samme viser undersøkelser fra USA (Fox Piven og Cloward 1988). Til en viss grad kan dette henge sammen med at interesser defineres og måles på en ufullkommen måte i empiriske studier. Men når egeninteressen åpenbart er en utilstrekkelig forklaring, hva er det da som skjer? La oss nå drøfte noen alternative forklaringer.

En fortolkning er at det eksisterer andre verdier side om side med individualistiske verdier, som aksentueres i velferdssammenheng. Gilens (1991:51) hevder at i det amerikanske samfunnet finner vi pragmatisk humanitarisme som overstyrer individualismen i velferdsspørsmål. For eksempel ble initiativene til både «The New Deal» og «The Great Society» legitimert som «pragmatic and humanitarian

³⁶ Kommunitarisme er en sosialfilosofisk retning som framhever de gode sider ved mindre sosiale fellesskap som familie, nabolag, og yrkesgrupper, og individets integrasjon i og moralske forpliktelse til, slike fellesskap.

solutions to practical problems», sier Gilens (1991:53). Dette argumentet er interessant fordi det impliserer at folk kan ha ulike rettferdighetsoppfatninger knyttet til ulike sosiale arenaer. Dette er et argument som blant andre Martinussen (1988) har hevdet. Martinussen peker på at i økonomien gjelder prestasjonsideologien, i familien omsorgsideologien, og i velferdsstaten gjelder behovs- og rettighetsidealer.

Så langt har vi diskutert individualisme som egeninteresse slik den blant annet er utarbeidet i rasjonell aktør-teori. Men det finnes også andre former for individualisme som ikke er interessebundet, men ideologisk forankret. Som Inglehart har vist, finnes det også en postmaterialistisk individualisme som gir prioritet til individuell utvikling og personlig vekst. Dette er verdier som inngår i verdiknippet til det som er kalt det nye venstre. Norske postmaterialister stemmer i stor grad på velferdsstatsvennlige verdipartier som Sosialistisk Venstreparti (Jenssen 1993). En annen form for ideologisk individualisme vil etter alt å dømme bidra til å svekke oppslutningen om en velferdsstat av norsk modell, jamfør omtalen av Jenssens muldvarper over. Det er verdt å merke seg at denne individualismen ikke synes rasjonelt begrunnet; muldvarpenes plass i den sosiale strukturen tilsier ikke en velferdsstatsfiendtlig holdning, snarere tvert imot. Vi står snarere overfor en form for ideologisk, verdiforankret individualisme som rasjonell aktør-teori har vanskelig for å gjøre greie for. Dette reiser blant annet det prinsipielle spørsmål om hvor fruktbare økonomisk rasjonell aktør-modeller som Baldwins vil være i tida som kommer. Dette kommer vi snart tilbake til.

Prediksjoner avledet fra rational choice-teori kan i utgangspunktet se entydige og utsagnskraftige ut. Kritiske saumfaringer av rasjonell aktør perspektivet viser imidlertid at det kan være både ubestemt og inadekvat (Elster 1993:181). Synsmåten er ubestemt når den ikke gir entydige prediksjoner og inadekvat når prediksjonene svikter. Et eksempel på tvetydige prediksjoner er karrierevalg, der manglende kunnskap gjør det vanskelig å fatte rasjonelle beslutninger. Et eksempel på at perspektivet er inadekvat er anger. Er det rasjonelt å angre, eller er det ikke? På den ene siden kan anger oppfattes som en preferanse og vil derfor inngå som et rasjonelt innslag i beslutningsgrunnlaget. På den annen side er anger irrasjonelt: Det som har skjedd har skjedd; hvorfor gråte over spilt melk? I velferdssammenheng vil det for enkeltindivider gjerne være stor usikkerhet knyttet til risiko for sosialbegivenheter, særlig på lengre sikt. Fra aktørenes synsvinkel vil det ofte ikke være helt klart hva egeninteressen består i. Det vil blant annet avhenge av hvilken tidshorisont som anlegges; om den er kort- eller langsiktig, hvor stor usikkerheten

er med hensyn til risiko, og hvilke verdier knyttes til ulike utfall. Dessuten kan en og samme person komme i interessekonflikt i vedkommendes ulikeartete roller som produsent, konsument, forelder, organisasjonsdeltaker og fritidsmenneske. og dette vil i økende grad skje i et samfunn som blir stadig mer differensiert. Dersom vi åpner for den mulighet at folks oppfatninger av midler og mål, og forholdet mellom dem, ikke ligger fast en gang for alle, men er fleksible og påvirkelige, kommer meningsdanningsprosesser i fokus. Vi kommer tilbake til det i siste avsnitt.

Et problem for Baldwins forklaringsmodell er det voksende innslaget av postmaterielle preferanser i den yngre befolkningen. I det minste er det grunn til å anta at økonomiske verdier ikke lenger vil være de eneste som har prioritet. Verdi-perspektivene og postmaterialismen representerer således en utfordring for ut-sagnskraften til Baldwins versjon av rational choice-tenkning. Mens økonomiske interesser var vesentlige i den industrielle epoken og dermed kunne kaste lys over velferdsstatens genese, har slike mål lavere prioritet i det postindustrielle samfunnet. Over tid kan dette svekke Baldwin-modellens forklarings- og prediksjonskraft. Dersom man vil holde fast på det nytteteoretiske paradigmet, må også andre verdier enn økonomiske inkluderes i modellene for å forutsi framtidig mobilisering, konfliktlinjer, interesseartikulasjon og alliansedannelser. Økonomer som Danziger og Haveman (1978) har, som tidligere nevnt, argumentert for at folk flest ikke bare har økonomiske interesser knyttet til velferdsstaten, men også interesse i lav kriminalitet, lite sosiale problemer, sosial harmoni, og fravær av opprivende sosiale konflikter. Ved å forebygge og reparere sosiale problemer vil velferdsstaten være med på fremme disse interessene. Det vil således være rimelig å inkludere også andre argumenter enn penger i folks nyttefunksjon, uten å bryte med rational choice-paradigmet. I så fall ledes vi til sette fram andre prediksjoner enn dem som er basert på ren økonomisk nytte, og som hittil har vært dominerende i velferdsstatlitteraturen. Men hvis en lang rekke immaterielle og psykologiske verdier inngår i nyttefunksjonen, må vi spørre om ikke modellen blir for friksjonsløs (Hagen 1992). Hvis nær sagt alle slags verdier kan puttes inn i nyttefunksjonen, taper rational choice-perspektivet både prediksjonsevne og troverdighet. En teori som kan forklare alt, forklarer intet. Med Popper kan vi si at en teori som ikke kan falsifiseres, ikke er vitenskapelig. Kort sagt: Baldwins modell kan komme i problemer i framtida, enten fordi dens økonomiske tilnærming blir for snever, eller hvis den utvides, fordi den blir for konturløs og uskarp. Vi vil likevel føye til at

resultater fra norsk empirisk forskning taler for ikke å overdrive betydningen av de nye postmaterialistiske verdiene i nærmeste framtid.

Velferdsstaten er et konglomerat av ordninger, ytelser og tjenester. I dagliglivet og i politikken vil det ofte være snakk om syn på enkeltordninger. De allmenne samfunnsmessige verdier vi til nå har diskutert, kan, når det kommer til enkeltordninger ha mindre relevans for spesifikke ordninger. Vi bør derfor også fokusere på *partikulære normer*, holdninger og oppfatninger. Norske og amerikanske undersøkelser viser at den folkelige støtten varierer betydelige fra ytelse til ytelse (Cook og Barret 1992, Øverbye og Eia 1992). Dette betyr at de to grunnmodellene vi til nå har arbeidet ut fra – interesse mot normer – med fordel kan bygges ut og gjøres mer nyansert. For empiriske undersøkelser er det nødvendig å inkludere minst to mellomliggende faktorer: egenskaper ved *mottakerne*, og egenskaper ved *ordningene*. Med egenskaper ved brukerne tenker vi om hvorvidt de oppfattes som verdig trengende, årsaker til behov, og om mottakerne viser vilje til å komme ut av klientrollen. Med egenskaper ved ordningene sikter vi til at de ikke medvirker til å skape avhengighet, at de aktivt fremmer yrkesaktivitet, at de er vanskelige å misbruke, og at de eventuelt også tjener storsamfunnet (Cook og Barret 1992). Cook og Barrets analyser viser at disse to settene av oppfatninger formidler effekter fra de mer grunnleggende interessene og verdiene (ideologi), som for øvrig begge påvirker grad av støtte til de ulike ytelsene.

La oss drøfte forholdet mellom universelle og selektive ytelser noe grundigere. Det rådende argumentet er at universelle ytelser er å foretrekke fordi de genererer universell oppslutning siden alle har egeninteresse i dem. Motsatt vil selektive og behovsprøvde ytelser notorisk ha problemer med legitimiteten. «Alle» støtter alderspensjonen, mens langt færre støtter sosialhjelpen. Flere, for eksempel Esping-Andersen (1990), framsetter dette argumentet uten nærmere begrunnelse. La oss likevel gå det litt nærmere etter i sømmene. For det første; selv egeninteresserte egoister vil kunne støtte selektive og behovsprøvde ordninger som sosialhjelp fordi de også ønsker å forebygge fattigdom, sosial uro og kriminalitet. For det andre, behovsprøving og stigmatisering er ikke knyttet sammen med ubønnhørlig nødvendighet, slik for eksempel Titmuss antok (Gilbert m.fl. 1993:81). Gilbert mfl. hevder at behovsprøving som prinsipp ikke må forveksles med behovsprøving som praksis. Det er det siste som kan være stigmatiserende og nedverdiggende når du for eksempel må redegjøre for din privatøkonomi i minste detalj. Skattefritak, barnetrygd og studentstipender er alle behovsprøvde, men ikke stigmatiserende. De spør derfor om det kanskje er egenskaper ved mottakerne mer enn egenskaper ved

fordelingskriteriet – behovsprøving – som skaper stigma og regulerer den folkelige oppslutningen. Dette er et poeng som Lødemel (1997b) har lagt stor vekt på. Er brukerne verdig trengende som gamle og uføre, eller uverdig trengende som unge og arbeidsføre? I slike vurderinger av verdighet inngår etter alt å dømme også brukernes etniske og kulturelle sammensetning (Gilens 1993). I sin historiske analyse av «the division of welfare» – det vil si skillet mellom trygd og sosialhjelp i Norge og England fokuserer Lødemel (1997b) på den forskjelligartete sosiale sammensetningen av klientmassen som forklaring på ulik utvikling i de to land. Hvorvidt ordningene får residuale eller institusjonelle hovedtrekk avhenger av om de i hovedsak betjener de verdige eller de uverdige trengende. Samtidig, og viktigere i denne sammenheng, er Lødemels argument om at oppslutningen om enkeltytelser vil avhenge av hvem som er de typiske brukerne av ytelsen og majoritetens oppfatning av hvorvidt disse er verdige eller uverdige trengende, med andre ord mer partikulære sosiale normer.

Det er flere tegn til at oppslutningen om sosialhjelpen er lett bevegelig. Sannes (1994) finner at den alminnelige skepsis til sosialhjelp har økt de siste år. Han setter dette i sammenheng med den skarpe kritikk sosialhjelpen og dens mottakere er blitt utsatt for av enkelte sentrale rikspolitikere. En nestor i amerikansk velferdsforskning Wilensky (personlig meddelelse) har også hevdet at den skepsis mange amerikanere etter hvert har til ytelsene til de fattige («welfare») og til enslige mødre for en stor del kan føres tilbake til den politiske kampanjen som Reagan satte i gang da han var guvernør i California på 70-tallet. Det er mulig å tolke sosialhjelpens labile stilling som et uttrykk for at legitimiteten er skjør for ytelser uten forsikringspreg.

Dette bringer oss over til spørsmålet om fremmedkulturell innvandring og sosialt statsborgerskap. Dette blir antakelig viktigere i tida framover. Som nevnt anså Marshall (1963) statsborgerskapet som det avgjørende vilkåret for sosiale rettigheter, men han problematiserte ikke medlemsvilkårene for statsborgerskapet. Ved voksende innvandring kommer spørsmålet om statsborgerskapet igjen på dagsordenen. Med økende globalisering, og større mobilitet av mennesker og arbeidskraft aktualiseres statsborgerskapet på helt nye måter. Særlig tematiseres spørsmål om hvor grensene for statsborgerskapet går, og bør gå. Sagt på en annen måte: Hvor langt utover landegrensene brer den norske solidariteten seg?

Vi har brukt en del plass på drøfte farene ved en utvidet individualisme. Men også sterk solidaritet kan være et tveegget sverd, selv om solidaritet for mange er et honnørord. Som regel uttrykkes frykt for at det er for lite solidaritet i moderne

samfunn, men også for mye solidaritet kan være et problem, slik tilfellet kan være med sterke gruppesolidariteter. Durkheims oppfatning av moderne solidaritetsformer innbefatter solidaritet innad i yrkesgrupper og profesjoner. Durkheim forutså ganske riktig framveksten av yrkes- og profesjonssolidaritet i moderne samfunn, men tesen om at denne formidler og styrker samfunnsolidariteten er neppe holdbar som generelt utsagn. Eksistensen av mange velorganiserte yrkesgrupper med sterke interne solidariteter er av flere betraktet som selve hovedproblemet for styring og planlegging av et moderne samfunn. Dessuten er det oppstått, eller finnes fremdeles, en rekke andre kilder til gruppesamhold, for eksempel etnisitet, alder, kjønn og bosted. Med andre ord, mekanisk solidaritet – i Durkheimske termer – basert på likhet synes ikke å være avlegs.

Vi har pekt på at rasjonelle aktører har problemer med å samarbeide og å frambringe kollektive goder. Men er en velferdsstat et rent kollektivt gode? Et kollektivt gode er et gode som ikke kan brukes av noen uten at det kan brukes av andre (Olson 1965). Et klassisk eksempel er fyrtårnet. Lysblinkene fra fyrtårnet når alle på sjøen, og kan ikke gjøres eksklusivt for den enkelte seiler. Forbruket av et kollektivt gode skiller seg dermed vesentlig fra forbruket av et privat gode som for eksempel ei brødiskive. Mitt forbruk av brødiskiva ekskluderer fullstendig andres forbruk av den samme skiva. Seilerne er i velferdsstatssammenheng statsborgerne. Men hva er velferdsstatens kollektive gode? Er det de enkelte tjenester og ytelser? De er kollektive i den forstand at ingen samfunnsborgere er ekskludert, men de forbrukes ikke av alle hele tiden slik seilerne på sjøen forbruker fyrtårnet. I denne forstand er velferdsstatens goder ikke av rendyrket kollektiv karakter. Derimot kan vi si at den *trygghet* for inntekt og helse velferdsstaten representerer, kontinuerlig forbrukes av alle. Trygghet er således et renere kollektivt gode enn de enkelte folketrygdytelser som for eksempel uføretrygden. Et sentralt poeng i metodologisk individualisme, som blant annet Baldwin bekjenner seg til, er at belønninger og kostnader må knyttes til den enkelte aktør i den gruppa eller kategorien han tilhører. I behandlingen av gratispassasjerproblemet ved danning av fagforeninger argumenterer Olson (1965) for at (positive) selektive insentiver – det vil si belønninger til den enkelte som kompenserer for det offer hun yter – vil løse fangens dilemma. Kan denne tankegangen overføres på velferdsstaten og samfunnsborgerne? Det kollektive godet trygghet sikres ved at den enkeltes offer (skatt) kompenseres av individuelle insentiver i form av rettigheter til et bredt spekter av ytelser og tjenester. Det rene kollektivet godet velferdsstaten yter er økonomisk trygghet for alle statsborgerne. Indirekte og utilsiktet vil dermed egeninteresserte og sågar

egoistiske individer bringe til veie en universalistisk og kollektiv velferdsstat som gir trygghet for alle, gitt at de selektive insentivene, det vil si rettighetene til ytelser, er høye nok sett i forhold til offeret, det vil si folketrygdavgiften. I denne tolkingen er det kollektive godet, økonomisk trygghet for alle, et uintendert biprodukt av egeninteresserte aktørers ønske om å sikre sin egen økonomi ved inntektsbortfall. Resultatet blir således solidarisk det vil si universelt, selv om alle har egoistiske motiver. Det kan innvendes mot dette synet at dersom egoisme identifiseres med solidaritet, er det fint lite igjen av begrepets opprinnelige sosiologiske innhold, som følelse av fellesskap og vilje til å dele. Vi vil ikke avvise en slik innvending, men i velferdsstatslitteraturen er solidaritet gjerne definert som universalistisk sosial- og trygdepolitikk. Det er derfor ikke selvmotsigende å hevde at egeninteresserte aktører under bestemte betingelser kan danne og vedlikeholde solidariske ordninger. Solidariske samfunnsarrangementer forutsetter ikke altruisme, like lite som rasjonell handling forutsetter egoisme (Elster 1989a).

Avslutningsvis i dette avsnittet vil vi ta opp et normativt spørsmål. Analytisk sett har vi behandlet interesser og verdier som potensielt sett likeverdige kilder til oppslutning om velferdsstaten. Det er ikke med dette sagt at de normativt sett er like gode og etterstrebellesverdige. De integrerende effekter og varme sider ved fellesskap og samhold som for eksempel Durkheim var talsmann for, bør ikke tapes av syne. Til forsvaret av universalisme og fellesskap hører også de klassiske argumentene til Titmuss og Marshall. De pekte begge på de samfunnsgagnlige – moralske i Durkheims termer – virkningene av en universalistisk og institusjonell velferdsstat. Denne argumentasjonen er ført videre av kommunitaristene (Etzioni 1993, Harris 1987). Harris for eksempel benekter ikke at egeninteressen har spilt en dominerende rolle for framveksten av moderne velferdsstater, men argumenterer for at velferdsstaten blir et varmere og bedre sted å være dersom den i tillegg bygger på elementer av gjensidighet og plikt.

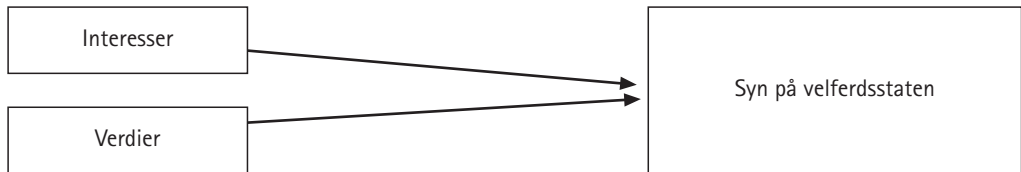
5.2 Forskningsmessige implikasjoner

Av empirisk utforskning er mye grundig og innsiktsgivende arbeid gjort, men det står også en del igjen. Dette gjelder på begge sider av ligningen, det vil si både holdningsdimensjonene, og de uavhengige forklaringsvariablene som verdier og interesser. Det er for det første nødvendig å foreta en mer fingradert spesifisering av velferdsstaten. Vi tenker da på aspekter som ytelser og tjenester, dens inntekts- og finansieringsside, det vil si skatter eller egenandeler, samhandlingsforholdet

mellom den enkelte og velferdsbyråkratiet, og effektivitet og rettferdighet knyttet til fordeling, samhandling og resultat. Resultatet bør måles som aggregat og for den enkelte ytelse.

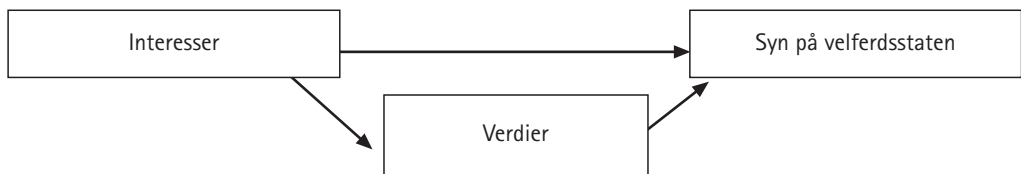
I tillegg er det nødvendig å tenke gjennom hvordan vi skal modellere statistisk de sammenhengene vi er opptatt av. La oss ta ett eksempel. I Jenssens (1993) analyse av folks syn på enkelte sider ved velferdsstaten³⁷ inngår både interessevariabler og verdivariabler. Han finner at verdivariablene betyr langt mer enn interessevariablene. I noen grad avviker dette fra resultatene til Cook og Barret (1992) som finner sterke effekter av både verdier og interesser, men som også spesifiserer en annen modell. Det er mulig at Jenssens modell undertrykker effektene av interesser. Den modell som ligger til grunn for Jenssens analyse kan skjematisk framstilles slik:

Modell 1

Det er imidlertid rimelig å forstå interesser som sosial bakgrunn eller som posisjon i sosial struktur, og derfor som bakenforliggende variabel. En slik tolkning er neppe i strid med Jenssens eget syn, siden han sier at det er gjensidig sammenheng mellom sosial struktur og verdier. I tilfelle bør det bygges en modell der verdier tilordnes status som mellomliggende og formidlende variable, slik som vi har skissert i modell 2.

Modell 2

³⁷ De aspektene Jenssen ser på er «holdning til økonomisk omfordeling» og «syn på statsinngrep i økonomien» (1993:310,320).

Denne modellen tillater interesser å forklare mer av synet på velferdsstaten ved at de kan ha indirekte effekter gjennom verdier, i tillegg til de direkte effektene.

5.3 Noen framtidsspekulasjoner

Filosofen vil si at det er umulig å forutsi framtida på grunnlag av fornuft og sanseerfaring. At en stein falt til jorda i går, er ingen garanti for at den faller til jorda i dag når jeg slipper, hevder for eksempel Hume. Prinsipielt er det enda vanskeligere å forutsi sosiale forhold enn fysiske fordi et handlende mennesket selv kan bestemme hvorvidt hun vil at en forutsigelse skal realiseres eller ikke. Likevel handler vi hver dag på grunnlag av prediksjoner for framtida. Med disse forbehold i mente, hva slags framtid forutsies av de ulike perspektivene på solidaritet vi har gjennomgått?

La oss først diskutere interessetilnærmingenes framtidsbilder. Historisk tegner the laborist approach et heroisk bilde av arbeiderbevegelsen generelt og av sosialdemokratiet spesielt. Men, kanskje paradoksalt, er de prediksjoner for velferdsstaten vi kan gjøre med utgangspunkt i the labourist approach ikke spesielt løfterike. Det er flere grunner til det. Når velferdsstatens grunnlag og kilde er den sosialdemokratiske arbeiderbevegelsen med sitt viktigste støttepunkt i industriarbeiderklassen, ser framtida noe dyster ut når arbeiderklassen langsomt men sikkert desimeres. Dette er et gjennomgående trekk i de vestlige industriland de siste 30 år (Wright 1997). Når arbeiderklassen sviner, eroderer også klassesolidariteten, og antakelig også sosialdemokratiske verdier slik vi tradisjonelt kjenner dem. Sosialdemokratiet kan nok overleve som politisk bevegelse uten den tradisjonelle arbeiderklassen. I så fall vil det være et sosialdemokrati med støtte i andre sosiale grupper og dermed et ganske annet innhold enn det vi tradisjonelt forbinder med sosialdemokratiske verdier. Et annet poeng er at den sosialdemokratiske arbeiderbevegelsen kanskje ikke lenger kan, eller vil, spille den pådriverrolle for økt universalisme som den gjorde tidligere. I et interesseperspektiv kan arbeiderbevegelsen i framtida se seg best tjent med selektive strategier slik vi har sett i AFP-forhandlingene, dersom rammebetingelsene fortsatt taler for det slik Hippe og Pedersen (1996) har beskrevet.³⁸ Dersom dette er begynnelsen på en trend, vil den historisk

³⁸ Med i dette bildet hører også meningsmålinger som viser at arbeiderklassen uttrykker forholdsvis sterk skepsis til velferdsstaten (Knutsen 1986:282).

sett fremste garantisten for universalismen være tapt. Kort sagt, i det postindustrielle samfunnet vil den tradisjonelle arbeiderbevegelsen sannsynligvis spille en mer beskjeden rolle enn tidligere, men enda viktigere er at dens rolle ikke nødvendigvis vil være å tale samfunnssolidaritets og universalismens sak. Her er kanskje det nye venstre et alternativ for framtida.

For Baldwin er spørsmålet om retningen på framtid utviklingen i prinsippet enkelt. Det er et spørsmål om å bruke kalkulatoren riktig. Det er et matematisk-aktuarisk problem å regne seg fram til hvem som vinner og hvem som taper på velferdsstaten. Dermed kan han identifisere de ulike risikogrupperne og peke på sannsynlige konfliktlinjer og potensialet for bredere koalisjonsdannelser. En type peker seg her ut, nemlig den mellom de risikoutsatte og dem som er sysselsatt i velferdsstaten. Med utgangspunkt i tesen om «policy inheritance», vil modne velferdsstater selv gi næring til sosiale og politiske krefter som vil videreføre velferdsstaten av egeninteresse. Disse samfunnsmessige kreftene må ikke nødvendigvis være identiske med dem som i sin tid bygde ordningene.³⁹ En sær viktig kilde til bevaring er det forhold at velferdsstaten selv er blitt en sysselsettingsmaskin. Tallet på sysselsatte i den norske velferdsstaten er i dag oppe i flere hundre tusen. Mange av disse yrkesgruppene er også velorganiserte. Om ikke annet enn for å forsvare sine arbeidsplasser, utgjør disse en formidabel politisk kraft, både som organisert interessegruppe og som stemmeoppland. Men ikke bare offentlig ansatte har nytte av velferdsstaten. I takt med økende privatisering vil også private arbeidsgivere og deres ansatte komme i et avhengighetsforhold til velferdsstaten, slik vi i dag kan se i USA (Fox Piven og Cloward 1988:91). Paradoksalt nok er det rimelig å anta at i en velferdsstat med utstrakt grad av privatisering vil også mange i privat sektor ha objektiv interesse i velferdsstatens fortsatte eksistens siden mange vil selge velferdsgoder og velferdstjenester på offentlige kontrakter. Her hjemme er vi vitne til at et økende antall norske kommuner overlater leveransene av hjelpetjenester for eldre til private produsenter. Det offentlige betaler mens private aktører forestår tjenesteytingen. Trolig vil en slik form for privatisering snarere styrke enn svekke avhengighet av og oppslutning om velferdsstaten.

Likevel kan det argumenteres for at den rasjonelle aktør-modellen til Baldwin, som forutsetter at aktørene tar i bruk de midler som best fremmer gitte *økonomiske*

³⁹ Også andre bevaringsfaktorer kan tenkes, for eksempel press fra klientgrupper og egentyngden av en vellykket ordning (Lødemel 1997:36).

mål, antakelig kommer til kort i en postmaterialistisk tid når de etterstrebelseverdige målsettinger ikke lengre er økonomiske, men forankret i mykere livskvalitetsverdier. Hvilken framtid ser så verditilnærmingene for seg? La oss ta utgangspunkt i to modeller; en kohortmodell og en periodemodell (se også Hellevik 1996:193). Kohortmodellen antar at nye årskull sosialiseres til andre verdier enn tidligere generasjoner. Etterhvert som de eldre generasjonene forsvinner, og nye generasjoner modnes, vil deres verdier gradvis erstatte de gamle og bli de dominerende i samfunnet. Et slikt perspektiv bygger på flere forutsetninger som kan være diskutabile: Verdiene ligger fast fra barndom og ungdom til voksen alder, og framtidens unge vil fortsatt sosialiseres til de samme postmaterialistiske verdiene som i dag. En slik kohortmodell, som for eksempel Inglehart argumenterer for, gir likevel opphav til prediksjoner som tross alt er noe sikrere enn prediksjoner basert på periodeeffekter, tidsånden. Som nevnt, er kjennetegnet til en periodemodell at samfunnet endrer seg enten som resultat av ytre eller indre krefter. Uten solid fundert utviklings eller moderniseringsteori, noe vi ikke har, er det enda vanskeligere å gjøre prediksjoner ut fra en slik periodemodell enn en kohortmodell. I Helleviks bok finner vi likevel litt råstoff for spekulasjoner om framtidens utviklingen. Han finner som nevnt at folk i det moderne materialistiske verdisegmentet er på frammarsj. Dette verdiknippet er ikke særlig velvillig innstilt til velferdsstatens kollektive prosjekt. Disse endringene er imidlertid uttrykk for en periodeeffekt, som muligens er knyttet til de gode tidene i norsk økonomi, og ikke en generasjonseffekt. Det er således mulig at tidsånden igjen vil bli mindre moderne materialistisk når den økonomiske veksten flater ut. I den grad konjunktursvingningene systematisk influerer på verdiene, er det først og fremst teori som forklarer konjunktursvingninger, som trengs.⁴⁰

Samlet peker utviklingstendensene i flere retninger, og det er et motsetningsfullt og mangetydig bilde forskningen tegner. Verken verdiperspektivene eller interesseperspektivene gir grunnlag for å sette fram entydige prediksjoner. Hvilke krefter som vil bli de dominerende er uhyre vanskelig å si. Nye verdier og strømninger oppstår, mens gamle vedvarer og styrkes, som for eksempel de frihetlige verdiene. For folk flest kan holdningen karakteriseres som både-og, og ikke enten-eller. Hver og en er ikke utelukkende postmaterialistisk eller kollektivistisk innstilt, men er litt av hvert og dessuten mye mer. Verdipluralisme og postmoderne livsformer som innebærer fravær av stabile verdier og rigide sosiale strukturer, taler for

⁴⁰ Her er det fristende å reise en teoretisk innvending. Verdier refererer til varige og stabile oppfatninger og prioriteringer i folks mentale dypstruktur. Dersom det viser seg at disse svinger med konjunktorene, slik Hellevik finner, kan det reises tvil om det er verdier han måler.

at det er mye som er påvirkelig. Denne tvetydigheten og åpenheten for framtida er et argument for politikkenes muligheter til å styrke de ønskete tendensene og svekke de uønskete.

De utviklingslinjer og framtidsutsikter vi har pekt på, kan alle modifieres gjennom politiske valg som – direkte eller indirekte – vil påvirke forutsetningene for solidaritet og støtte til velferdsstaten. I den utstrekning normer og verdier genererer støtte til velferdsstaten (og det er et mål å bevare den), står vi overfor et klassisk sosialisering- og meningsdanningsproblem. Da påhviler det alle opinionsdannere som lærere, journalister, politikere og samfunnsvitere en viktig oppgave i folkeopplysningens tjeneste. Et eksempel er hvordan folks syn på sosialhjelpens legitimitet har endret seg som følge av politiske prosesser. Sannes (1993) argumenterer for at folks holdninger til sosialhjelpa antakelig henger nært sammen med hvordan toneangivende politikere kan bidra til å forme oppfatninger om misbruk, og derigjennom påvirke legitimiteten. Når de gjelder interessenes betydning kan en strategi være å endre spillets regler, det vil si påvirke folks valgmuligheter og dermed deres faktiske valg. Dette kan gjøres ved å utforme velferdsstatens institusjoner slik at individuelt fornuftige handlinger også er kollektivt fornuftige (Hernes 1975:161). I det minste bør de være nøytrale, og definitivt ikke destruktive for fellesskapet. Institusjonene må legge føringer for folks handlinger slik at fellesskapets interesser ikke blir skadelidende når de fremmer egeninteressen. Samfunnets institusjoner – også markedet – må innrettes slik at de harmonerer egeninteressen med fellesinteressen. Konsekvensene av alle enkeltindividers handlinger kan i sin tur reprodusere handlingsbetingelsene gjennom sirkelvirkninger, eller forsterke dem gjennom spiralvirkninger. Dersom slike konsekvenser er uønsket, befinner aktørene seg i en avmaktssituasjon. Å omskape handlingsrammer bevisst og planmessig ligger som regel hinsides enkeltindividers muligheter. Det er således en politisk oppgave. Av dette resonnementet følger for eksempel at romslige skattefradrag for private pensjonspremier ikke er samfunnsmessig fornuftig dersom slike ordninger samtidig bidrar til å underminere viljen til å finansiere folketrygdens alderspensjon.

Litteratur

- Adam, B. og Allan, S. (1995) «Theorizing culture: an introduction». I Adam, B. og Allan, S. (eds) *Theorizing culture. An interdisciplinary critique after postmodernism*. New York: New York University Press.
- Baldwin, P. (1990) *The politics of social solidarity. Class bases of the European welfare state 1875–1975*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baldwin, P. (1996) «Can we define a European welfare state model?» I B. Greve (red.) *Comparative welfare systems*. London: MacMillan Press Ltd.
- Bratt, C. (1992) *Strategisk handling? Om spillteoriens perspektiv og dens anvendelse på helsepolitikk*. ISO rapport nr.26 1992. Oslo: ISO.
- Castles, F. G. (1985) *The working class and welfare*. Wellington: Allen & Unwin.
- Charon, J. M. (1995) *Ten questions. A sociological perspective*. Belmont, Cal: Wadsworth.
- Collins, R. (red.) (1994) *Four sociological traditions. Selected readings*. Oxford: Oxford University Press.
- Cook F.L. og E.J. Barret (1992) *Support for the American welfare state. The views of congress and the public*. New York: Columbia University Press.
- Danziger, S. og R. Haveman (1978) *An economic concept of solidarity. Its application to poverty and income distribution policy in the United States*. Research Series no.37 Geneva: International Institute for Labour Studies.
- Durkheim, E. (1893, 1985) «Division of Labour in Society». I Thompson, K (red.) *Readings from Emile Durkheim*. Chichester: Ellis Horwood Limited
- Elster, J. (1986) *An introduction to Karl Marx*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, J. (1989a) *The cement of society. A study of social order*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, J. (1989b) *Solomonic judgements. Studies in the limitations of rationality*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Elster, J. (1993) «Some unresolved problems in the theory of rational behavior». *Acta Sociologica* 36: 179–189.
- Eriksen E. O. (1997) «Verdigrilling truer demokrati og mangfold». *Stat og Styring* 6: 24–28.
- Esping-Andersen G og W Korpi (1987) «From poor relief to institutional welfare states: The development of Scandinavian social policy». I Erikson, R. E. J. Hansen, S. Ringenog H. Uusitalo (red.) *The Scandinavian Model. Welfare states and welfare research*. New York: Sharpe.
- Esping-Andersen, G. (1990) *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Esping-Andersen G. (1991) «Anmeldelse av Baldwins: The politics of social solidarity: Class bases of the European welfare state». *American Journal of Sociology* 97: 224–226.
- Etzioni, A. (1993) *The spirit of community*. New York: Crown Publishers
- Fantasia, R. (1988) *Cultures of solidarity. Consciousness, action, and contemporary american workers*. Berkeley: University of California Press.
- Fenton, S. (1984) *Durkheim and modern sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Flanagan, Scott C. mfl. (1991) *The Japanese woter*. New Haven: Yale University Press.
- Fox Piven, F. og R. A. Cloward (1988) «Popular power and the welfare state». I M. K. Brown (red.) *Remaking the welfare state. Retrenchment and social policy in America and Europe*. Philadelphia: Temple University Press.
- Gerhardsen, R. (1991) *Snillisme på norsk*. Oslo: Schibsted.
- Gibbins, J. R. (red.) (1989) *Contemporary Political Culture*. Politics in a postmodern age. London: Sage.
- Gilbert, N. m.fl. (1993) *Dimensions of social welfare*. Third edition. New Jersey: Englewood Cliffs.

- Gilbert, N. (1995) *Welfare justice. Restoring social equity*. New Haven: Yale University Press.
- Gilens, M. I. (1991) *Racial attitudes and opposition to the American welfare state*. Dissertation, Berkeley: UC at Berkeley.
- Grusky, D.B. (red.) (1994) *Social stratification. Class, Race, and Gender in sociological perspective*. Boulder: Westview Press.
- Hagen, R. (1992) «Offentlige allokeringer og rasjonell solidaritet». *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 33, 529–543.
- Hagen R. (1996) *Rasjonell solidaritet. Kommunikasjonsteoretisk perspektiv på kollektiv handling*. Stensilserie A Nr.85:1 og 2. Dr.philos avhandling, Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Harris, D. (1987) *Justifying state welfare. The new right versus the old left*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hellevik, O. (1996) *Nordmenn og det gode liv*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hernes, G. (1975) *Makt og avmakt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hippe J. M, og A. West Pedersen(1996) «The labour movement, social policy and occupational welfare in Norway». I Shalev, M. (red.) *The privatization of Social Policy. Occupational welfare and the welfare state in America, Scandinavia and Japan*. Basingstoke: MacMillan Press.
- Hovi, J. og B. E. Rasch (1993) *Strategisk handling*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Inglehart, R. (1977) *The silent revolution. Changing values and political styles among Western publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1990) *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997) *Modernization and postmodernization. Cultural, economic and political change in 43 societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Jenssen, A. T. (1993) *Verdivalg – Ny massepolitikk i Norge*. ad Notam Gyldendal.
- Jenssen, A. T. (1994) «Muldvarper i velferdsstaten». I A. T. Jenssen og W. Martinussen (red.) *Velferdsstaten i våre hjerter*. Oslo:Ad Notam Gyldendal.

- Knutsen, O. (1986) «Sosiale klasser og politiske verdier». *Tidsskrift for samfunnsforskning* 27: 263–287.
- Kolberg, J. I. og P. A. Pettersen (1981) «Om velferdsstatens politiske basis». *Tidsskrift for samfunnsforskning* 22:193–
- Korpi, W. (1983) *The democratic class struggle*. London: Routledge & Kegan Paul
- Kuhnle, S. og L. Solheim (1985) *Velferdsstaten – vekst og omstilling*. Uoppgitt sted:Tano.
- Lian O. og G. Midré (1996) «Økonomismens hegemoni». *Sosiologisk tidsskrift* 4:91–118
- Lockwood, D. (1992) *Solidarity and schism. The problem of disorder in Durkheimian and Marxist sociology*. Oxford: Clarendon Press.
- Lysgaard, S. (1967) *Arbeiderkollektivet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Løchen, Y. (1990) «Den sosiale forvitringen». I Y Løchen (red.) *Formål og fellesskap*. Oslo: Prosjekt Alternativ framtid.
- Lødemel, I. (1997a) *Pisken i arbeidslinja. Om iverksetjinga av arbeid for sosialhjelp. Fafo-rapport 226*, Oslo: Fafo.
- Lødemel, I (1997b) *The welfare paradox*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Marshall, TH (1963) *Class, citizenship and social development* Chap. 1. Sociology at the crossroads. Westport, Conn: Greenwood Press.
- Martinussen, W. (1988) *Solidaritetens grenser*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Martinussen, W. (1994) «Velferdssamfunnet på hell?» I A. T. Jenssen og W. Martinussen (red.) *Velferdsstaten i våre hjerter*. Oslo:Ad Notam Gyldendal
- Midgley, J. (1997) *Social welfare in a global context*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Nisbet, R. (1974) *The sociology of Emile Durkheim*. New York: Oxford University Press.
- Olson, M. (1965) *The logic of collective action*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

- Parsons, T. (1937) *The structure of social action*. Glencoe: The Free Press.
- Robinson, A. (1980) «The welfare state and post-industrial values». I Noel Timms (red.) *Social welfare: why and how?* London: Routledge and Kegan Paul.
- Rose, R. og P. L. Davis (1994) *Inheritance in public policy. Change without choice in Britain*. New Haven: Yale University Press.
- Sannes, J. (1994) «Støtte til behovsprøvde ordninger». I A. T. Jenssen og W. Martinnussen (red.) *Velferdsstaten i våre hjerter*. Oslo: Ad Notam Gyldendal
- Swingewood, A. (1975) *Marx and modern social theory*. New York: John Wiley & Sons.
- Sørensen, A. B. (1994) «The basic concepts of stratification research: Class, status and power». I Grusky, D. B. (red) *Social stratification. Class, Race, and Gender in sociological perspective*. Boulder: Westview Press.
- Wrong, D. H. (1994) *The problem of order. What unites and divides society?* New York: The Free Press.
- Østerberg, D. (1977) *Sosiologiens nøkkelbegreper og deres opprinnelse*. Oslo: Cap-pelens forlag.
- Øverbye E. (1995) «Explaining the evolution of social security in «modern» societies». *Studies and Research* No.36 (1) International Social Security Association-Geneva; 103–120.
- Øverbye E. og H. Eia (1995) *Oppfatninger om velferd. Rapport fra en intervjuundersøkelse*. INAS-notat 1995:5, Oslo: INAS.
- Øverbye, E. (1997) *Risk and welfare: Examining stability and change in «welfare» policies*. Dissertation Oslo: Faculty of Social Sciences, University of Oslo.
- Øyen, E. (red.) (1991) *Velferdsstaten den fornuftige samfunnsmodell*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.

Publikasjoner fra Det 21. århundrets velferdssamfunn

Publikasjonen kan bestilles fra Fafo, Postboks 2947 Tøyen 0608 Oslo.
Telefon 22 08 86 00, Faks 22 08 87 00. E-post publikasjon@fafo.no

Ove Langeland (red.), Torkel Bjørnskau, Hilde Lorentzen og
Axel West Pedersen

Mellom frihet og fellesskap. Det 21. århundrets velferdssamfunn

Fafo-rapport 270. Fafo/Tiden. Kr. 348,-

- 1 Jon Erik Dølvik: Farvel solidaritet?. Internasjonale utfordringer for den norske arbeidslivsmodellen. Fafo-rapport 271. 60 sider. Kr 91,-
- 2 Victor D. Norman: Globalisering Betingelser for lønnsom næringsdrift og sysselsetting i Norge. Fafo-rapport 272. 26 sider. Kr 74,-
- 3 Steinar Holden: Frie kapitalkrefter. Noen konsekvenser for nasjonal økonomisk-politisk styring. Fafo-rapport 273. 30 sider. Kr 79,-
- 4 Alexander Wright Cappelen: Globalisering Utfordringer for norsk skatte- og fordelingspolitikk. Fafo-rapport 274. 30 sider. Kr 77,-
- 5 Morten Bøås: Norsk miljø- og ressurspolitikk mot tusenårsskiftet. Fafo-rapport 275. 48 sider. Kr 86,-
- 6 Keith Smith: Økonomisk vekst og «lavteknologi». Aktuelle spørsmålsstillinger for Norge. Fafo-rapport 276. 28 sider. Kr 75,-
- 7 Knut Arild Larsen: Utdanningsbasert kompetanse i dagens og morgendagens arbeidsmarked. Fafo-rapport 277. 40 sider. Kr 83,-
- 8 Lars-Henrik Johansen: Bak de store ord. Sammenlikninger av etter- og videreutdanning mellom bransjer og internasjonalt. Fafo-rapport 278. 132 sider. Kr 135,-
- 9 Per Kleppe: Solidaritetsalternativet - fortid og framtid. Fafo-rapport 279. 40 sider. Kr 82,-
- 10 Per Kleppe: Arbeidslinjen og de svake gruppene på arbeidsmarkedet. Fafo-rapport 280. 74 sider. Kr 107,-
- 11 Trond Petersen: Kjønnsspørsmålet. Hvor står vi i arbeidslivet. Fafo-rapport 281. 47 sider. Kr 83,-
- 12 Gunn Birkelund: Deltidsarbeid. Fafo-rapport 282. 36 sider. Kr 79,-
- 13 Jean Louis Laville: Arbeidets framtid. Den franske debatten. Fafo-rapport 283. 70 sider. Kr 91,-
- 14 Gerhard Bosch: Differensiering og fleksibilisering av arbeidstiden. På leting etter et nytt arbeidstidsparadigme. Fafo-rapport 284. 48 sider. Kr 83,-
- 15 Ove Langeland og Reid J. Stene: Holdninger til arbeid, lønn og fagbevegelse. Resultater fra en spørreundersøkelse. Fafo-rapport 285. 48 sider. Kr 83,-
- 16 Eli Feiring: Er noen fordelingsprinsipper mer rettferdige enn andre?. Fafo-rapport 286. 36 sider. Kr 77,-
- 17 Eli Feiring: Beskrive for å vurdere?. Om evaluering av fordelingsordningers verdigrunnlag. Fafo-rapport 287. 32 sider. Kr 75,-
- 18 Lars Fjell Hansson: Man skal ikke plage andre.... Om grenser for offentlig maktutøvelse for å redusere skader og død. Fafo-rapport 288. 70 sider. Kr 100,-

- 19 Kristin Hoff: Rettferdig skattlegging. En analyse av det normative grunnlaget for rettferdig fordeling av skattebyrden. Fafo-rapport 289. 112 sider. Kr 126,-
- 20 Kristin Hoff: Rettferdighet og effektivitet i det norske skattesystemet. Fafo-rapport 290. 44 sider. Kr 85,-
- 21 Hilde Lorentzen og Reid J. Stene: Holdninger og deltakelse i nærmiljø og organisasjonsliv. Resultater fra en spørreundersøkelse. Fafo-rapport 291. 47 sider. Kr 83,-
- 22 Espen Dahl: Solidaritet og velferd. Grunnlaget for oppslutning om velferdsstaten. Fafo-rapport 292. 62 sider. Kr 96,-
- 23 Espen Dahl: Hvor går helsevesenet?. Om likhet og effektivitet i norsk helsetjeneste. Fafo-rapport 293. 44 sider. Kr 82,-
- 24 Espen Dahl og Gunn Birkelund: Sysselsetting, klasse og helse 1980–1995. En analyse av fem norske levekårsundersøkelser. Fafo-rapport 294. 44 sider. Kr 79,-
- 25 Kåre Hagen: Den nordiske velferdsstaten. Museumsgjenstand eller bærekraftig samfunnsmodell?. Fafo-rapport 295. 47 sider. Kr 83,-
- 26 Kåre Hagen: Utviklingen i de skandinaviske velferdsstater. Fra krise til konsolidering?. Fafo-rapport 296. 47 sider. Kr 83,-
- 27 Per Kleppe: Bedre tjenesteyting i kommunene?. Fafo-rapport 297. 72 sider. Kr 100,-
- 28 Heidi Gautun: Endringer i familieomsorgen til eldre?. Fafo-rapport 298. 82 sider. Kr 103,-
- 29 Neil Gilbert: Selvhjelpsstaten. Et nytt paradigme for sosial trygghet. Fafo-rapport 299. 36 sider. Kr 75,-
- 30 Torkel Bjørnskau og Reid J. Stene: Holdninger til helse- og omsorgstjenester. Resultater fra en spørreundersøkelse. Fafo-rapport 300. 41 sider. Kr 79,-
- 31 Gunn Birkelund: Marginalisering i en velferdsstat. Fafo-rapport 301. 30 sider. Kr 75,-
- 32 Aksel Hatland: Nordisk alderspensjon under ombygging. Fafo-rapport 302. 32 sider. Kr 74,-
- 33 Tone Fløtten: Fattigdom i Norge. Problem eller bagatell?. Fafo-rapport 303. 114 sider. Kr 125,-
- 34 Anne Britt Djuve: Etniske minoriteter og de nordiske velferdsstatene. Fafo-rapport 304. 46 sider. Kr 86,-
- 35 Jardar E. Flaa og Axel W Pedersen: Holdninger til ulikhet, pensjon og trygd. Resultater fra en spørreundersøkelse. Fafo-rapport 305. 60 sider. Kr 91,-
- 36 Jon Erik Dølvik og Torgeir Stokke: Den norske forhandlingsmodellen. Et tilbakeblikk. Fafo-rapport 306. 46 sider. Kr 88,-
- 37 Keith Smith: Economic growth and "low-tech" industries. Issues for Norway. Fafo-rapport 307. 37 sider. Kr 77,- (Norsk utg. nr. 6)
- 38 Gunn Birkelund: Part-time work in a welfare state. Fafo-rapport 308. 30 sider. Kr 73,- (Norsk utg. nr. 12)
- 39 Jean Louis Laville: The future of work. The debate in France. Fafo-rapport 309. 80 sider. Kr 103,- (Norsk utg. nr. 13)
- 40 Jean Louis Laville: Le futur du travail. Le debat Francais. Fafo-rapport 310. 80 sider. Kr 103,- (Norsk utg. nr. 13)
- 41 Gerhard Bosch: Differenzierung und Flexibilisierung der Arbeitszeit. Die schwierige Suche nach einem neuen Arbeitszeitparadigma. Fafo-rapport 311. 67 sider. Kr 95,- (Norsk utg. nr. 14)
- 42 Neil Gilbert: The Enabling State. An Emerging Paradigm for Social Protection. Fafo-rapport 312. 35 sider. Kr 76,- (Norsk utg. nr. 29)
- 43 Bernard Enjolras: Labour-market regulation and economic performance. A review. Fafo-rapport 313. 44 sider. Kr 82,-
- 44 Bernard Enjolras: Welfare state and disincentives effects. Theoretical perspectives. Fafo-rapport 314. 51 sider. Kr 86,-

Espen Dahl

Solidaritet og velferd

er en av publikasjonene fra rapportserien i prosjektet Det 21. århundrets velferdssamfunn. Det er en omfattende serie med stor faglig spennvidde og flere bidrag fra forskere i inn- og utland. Sentrale temaer som dekkes i rapportserien er:

arbeidslivet med vekt på globalisering, næringsutvikling og sysselsetting; kompetanse, etter- og videreutdanning; forhandlinger og trepartssamarbeid

hverdagslivet med vekt på familie, nærmiljø og frivillige organisasjoner; normer, holdninger og verdier

velferdstjenester med vekt på helse, omsorg og sosial trygghet; velferdsstat, privatisering og levekår

velferdsytelser med vekt på pensjoner, inntektssikring og fordeling; økonomisk ulikhet og fattigdom

Fafo
Forskingsstiftelsen Fafo
Borggata 2B/Postboks 2947 Tøyen
N-0608 Oslo
<http://www.fafo.no>

Det 21. århundrets velferdssamfunn 22
Fafo-rapport 292
ISBN 82-7422-268-7